

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“POSTNEFT DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN QEYRİ-NEFT
SEKTORUNUN İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASI
İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Məmmədov Yusif Ramin

BAKİ-2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2021-ci il**

“AZƏRBAYCANDA İCTİMAİ NƏQLİYYAT TARİFLƏRİNİN MÜƏYYƏN
EDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
İSTİQAMƏTLƏRİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadi nəzəriyyə

Qrup: 14

Magistrant:

Məmmədov Yusif Ramin

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., dos. Hacıyev Natiq Qədim

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm andı

Mən, Yusif Məmmədov Ramin oğlu and içirəm ki, “Postneft dövründə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılma istiqamətləri” mövzusu üzrə magistr dissertasiyasın elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etmiş olduğum mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında göstərməklə yazmışam.

“POSTNEFT DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İXRAC POTENSİALININ ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətləndirilmiş inteqrasiya prosesi, dünyanın bir çox ölkələri ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi yaxın illərdə hökumət qarşısında duran ən vacib vəzifələrdir.

Tədqiqatın məqsədi: Azərbaycanın həm regional, həm də beynəlxalq inteqrasiya birliklərinə inteqrasiya yolundakı strategiyasının nəzəri və praktik aspektlərini öyrənməkdir. Ölkə iqtisadiyyatının neft və qaz ixracından asılılığının azaldılmasına dair ölkə hökumətinin formalaşdırdığı strateji baxışları və istiqamətləri və onların Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatındakı rolunu öyrənmək.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Mövzu ilə əlaqəli Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları, Azərbaycan Respublika Prezidentinin fərmanları, Nazirlər Kabinetinin qərarı və sərəncamları, digər hüquqi və normativ sənədlər.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları, Beynəlxalq İqtisadi Forum tərəfindən dərc olunmuş monitoring tədqiqatları, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının materialları və göstəriciləri, Dünya Bankı və Dünya Ticarət Təşkilatı

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiya işinin yazılması zamanı pandemiya ilə bağlı kitabxanaların işləməməsi ən böyük məhdudiyyətlərdən biri olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Azərbaycanın yaxın 5 ildə həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin əsasları araşdırılmış, eyni zamanda regresiya-korrelyasiya təhlili əsasında ölkə iqtisadiyyatının enerji ehtiyatlarının ixracından asılılığı öyrənilmişdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın nəzəri əsasları, bölgələrin və ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafındakı rolu və bu birliklərin düzgün işləməsini təmin edən hüquqi əsaslar araşdırılır. Azərbaycanın iqtisadi vəziyyəti, Azərbaycanın inteqrasiya birliklərindəki rolu və iştirakı, habelə xarici ticarət əməliyyatları və Azərbaycanın dünyanın bir çox ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin inkişafı üçün şərait yaratmaq cəhdləri araşdırılır.

Açar sözlər: İnteqrasiya, İqtisadiyyat, Strategiya

“DIRECTIONS TO INCREASE THE EXPORT POTENTIAL OF THE NON-OIL SECTOR OF AZERBAIJAN IN THE POSTNEFT PERIOD”

SUMMARY

The actuality of the subject: The accelerated process of integration of the Azerbaijani economy, the expansion of trade and economic relations with many countries around the world are the most important tasks facing the government in the coming years.

Purpose and tasks of the research: to study the theoretical and practical aspects of Azerbaijan's strategy for integration into both regional and international integration associations.

Used research methods: Relevant laws of the Republic of Azerbaijan, decrees of the President of the Republic of Azerbaijan, decisions and orders of the Cabinet of Ministers, other legal and normative documents related to the subject.

The information base of the research: materials of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, monitoring studies published by the International Economic Forum, materials and indicators of the Central Bank of the Republic of Azerbaijan, the World Bank and the World Trade Organization.

Restrictions of research: One of the biggest limitations in the writing of dissertations was the non-functioning of libraries in connection with the pandemic.

The novelty and practical results of investigation: The basics of the economic policy pursued by Azerbaijan for the next 5 years were studied, the dependence of the country's economy on the export of energy resources was studied on the basis of regression-correlation analysis.

Scientific-practical significance of results: The theoretical foundations of international economic integration, the role of regions, individual countries in economic development, and the legal framework that ensures the proper functioning of these associations are explored.

Key words: Integration, Economics, Strategy

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Amerika Birləşmiş Ştatları
BƏT	Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İXRAC POTENSİALININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	11
1.1. Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsinin nəzəri əsasları ..	11
1.2. Milli iqtisadiyyatın inkişafında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından səmərəli istifadənin rolunun artması	20
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNDA İXRAC POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	31
2.1. Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tendensiyaları və diversifikasiyalaşdırılması problemləri	31
2.2. Qeyri neft sektorunun mövcud vəziyyəti və əsas göstəricilərin təhlili.....	38
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNDA İXRAC POTENSİALININ İSTİFADƏNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	46
3.1. Qeyri neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsinin qanunvericilik bazası və onun təkmilləşdirilməsi	46
3.2. Qloballaşma şəraitində qeyri neft sektorunun ixrac potensialından istifadənin yüksəldilməsi yolları	53
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	68
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycan iqtisadiyyatının sürətləndirilmiş inteqrasiya prosesi, dünyanın bir çox ölkələri ilə ticarət-iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi yaxın illərdə hökumət qarşısında duran ən vacib vəzifələrdir.

Dissertasiyada sosial-iqtisadi inkişafın konseptual əsasları, Azərbaycanın dünya bazarındakı rəqabət qabiliyyəti, habelə dünya neft qiymətlərinin enməsinin mənfi nəticələrinin aradan qaldırılmasına yönəlmiş strateji baxış və mexanizmlər və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun daha da inkişafına gətirir. Hazırda xarici investisiyaların cəlb edilməsi, bölgələrdə istehsal strukturunun qurulması, insan kapitalından istifadə edilməsi, maliyyə proseslərini və kapital qoyuluşlarını tənzimləmək üçün ölkənin valyuta ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilməsi Azərbaycanın qarşısında duran prioritet vəzifələrdir.

Buna görə də, bu tədqiqat mövzusunun aktuallığı bu proseslərin nəzərdən keçirilməsinin və ölkənin qarşılaşdığı problemlərin müəyyənləşdirilməsinin vacibliyini təsdiqləyir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: “Postneft dövründə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması istiqamətləri bir çox yerli və xarici alimlərin araşdırmalarında öz əksini tapmışdır. Bunlara nümunə olaraq aşağıdakılar göstərmək olar: Abbasov Ç.M., Stiqlis C.E. Kərimov Ə.İ., Kərimov C.Ə., Mehdiyev R. Miroslav N. Ахмедов А.И., Мухсинова Л.Х., Азизов Р.Т., Гаджиева С.М. Горбашко Е.А. Добронравин Н., Маргания О.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Azərbaycanın həm regional, həm də beynəlxalq inteqrasiya birliklərinə inteqrasiya yolundakı strategiyasının nəzəri və praktik aspektlərini öyrənməkdir. Ölkə iqtisadiyyatının neft və qaz ixracından asılılığının azaldılmasına dair ölkə hökumətinin formalaşdırdığı strateji baxışları və istiqamətləri və onların Azərbaycanın sosial-iqtisadi həyatındakı rolunu öyrənmək.

Müəyyən məqsədlərə çatmaq və həyata keçirmək üçün aşağıdakı vəzifələr nəzərdən keçirildi:

- İnteqrasiya birliklərinin formalaşmasını, onların təkamülünü və inkişaf tendensiyalarını öyrənmək, şaxələndirmə konsepsiyası və inteqrasiya proseslərinin təkmilləşdirilməsi üçün hüquqi baza vermək;

- Azərbaycan iqtisadiyyatının mövcud vəziyyətini, Azərbaycan sosial-iqtisadi modelinin təkmilləşdirilməsini, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatındakı iştirakını və ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və böyüməsi mexanizmi kimi xarici ticarətin rolunu təhlil etmək;

- İnkişaf dinamikasının göstəricilərinin nəticələrini ümumiləşdirmək, həyata keçirmə yollarını təklif edərək və iqtisadiyyatın xammal ixracından asılılığını aradan qaldırmaq üçün məsələləri nəzərdən keçirərək iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi məqsədinə çatma perspektivlərini və problemlərini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Milli iqtisadiyyatın əsas quruluşunun təhlili, karbohidrogen ixracatından asılılığı, milli valyutanın devalvasiyası, sosial-iqtisadi həyat göstəricilərinin artması və neft sektorundan asılılığıdır.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya tədqiqatının metodoloji əsasını ümumi elmi və politoloji tədqiqat metodları təşkil etmişdir: tarixi metod Azərbaycanda ixrac potensialının konsepsiyasının formalaşmasının əsas mərhələlərini nəzərdən keçirməyə imkan verdi; sistem təhlili metodu tədqiqat mövzusunə mürəkkəb və çoxölçülü bir şəkildə yanaşmağı, habelə ixrac potensialı ilə informasiya cəmiyyəti konsepsiyasının əlaqəsini və qarşılıqlı əlaqəsini yaratmağa imkan verdi. Müqayisəli analiz metodunun tədqiq edilməsidir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin materialları, Beynəlxalq İqtisadi Forum tərəfindən dərc olunmuş monitoring tədqiqatları, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının materialları və göstəriciləri, Dünya Bankı və Dünya Ticarət Təşkilatı.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiya işinin yazılması zaman pandemiya ilə bağlı kitabxanaların işləməməsi ən böyük məhdudiyyətlərdən biri olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Azərbaycanın yaxın 5 ildə həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin əsasları araşdırılmış, eyni zamanda regresiya-korrelyasiya təhlili əsasında ölkə iqtisadiyyatının enerji ehtiyatlarının ixracından asılılığı öyrənilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Birinci fəsildə beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın nəzəri əsasları, bölgələrin və ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafındakı rolu və bu birliklərin düzgün işləməsini təmin edən hüquqi əsaslar araşdırılır.

İkinci fəsildə Azərbaycanın iqtisadi vəziyyəti, Azərbaycanın inteqrasiya birliklərindəki rolu və iştirakı, habelə xarici ticarət əməliyyatları və Azərbaycanın dünyanın bir çox ölkələri ilə ticarət əlaqələrinin inkişafı üçün şərait yaratmaq cəhdləri araşdırılır.

Nəhayət, üçüncü fəsil quruluşun statistik təhlili, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə yönəlmiş Azərbaycanın yollarının dinamikası və qrafiklərinin təhlili, habelə onların gələcək həlli üçün şaxələndirmə problemlərinin nəzərdən keçirilməsindən ibarətdir.

I FƏSİL. QEYRİ-NEFT SEKTORUNUN İXRAC POTENSİALININ TƏNZİMLƏNMƏSİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsinin nəzəri əsasları

Planlaşdırılan əsas hədəflər qeyri-neft sənayesinin, o cümlədən emalın inkişafını təmin etmək, eyni zamanda bölgələrin zənginliyindən və təbii şəraitindən səmərəli istifadə etməklə birlikdə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını artırmaqdır. Sənəddə nəzərdə tutulmuş makroiqtisadi tədbirlərdən aşağıdakılar qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının inkişafı və artırılması üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

- ölkədə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması, investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi, antiinhisar və digər iqtisadi münasibətləri tənzimləyən qanun layihələrinin hazırlanması, bölgələrin inkişafına təkan verən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;

- bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı layihələrinə maliyyə dəstəyinin artırılması;
- vergi dərəcələrinin optimal səviyyəyə endirilməsi;
- kənd təsərrüfatı istehsalçılarına vergi tətlinin tətbiqi siyasətinin davam etdirilməsi;

- gömrük dərəcələrinin optimal səviyyədə daha da qorunması;
- şimalda, cənubda böyük gömrük terminallarının və sərbəst gömrük zonalarının yaradılması;

- Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi;
- aqrutexniki xidmətlər şəbəkəsinin yaradılması və inkişafı;
- aqrosənaye kompleksi müəssisələrinə, təsərrüfatlara və s. dövlət maliyyə yardımı tədbirlərinin davamı.

Azərbaycan dövlətinin qeyri-neft sektoru arasındakı aqrar təsərrüfat həm ixrac potensialına, həm də həmin potensialdan istifadə səviyyəsinə görə fərqlənməkdədir və xüsusi çəkiyə sahibdir. Bu baxımdan bu proqramın əhəmiyyətini çətin qiymətləndirmək olmaz. Fermerlər tərəfindən həm daxili, həm də xarici bazarlarda

yetişdirilən məhsulların satışına dövlət dəstəyinin göstərilməsi, İxrac Yardım Fondunun, birjaların, topdansatış satıcılarının, auksionların yaradılması bu sahə ilə əlaqəli sənəddə müəyyən edilmiş əsas vəzifələrdən biri halına gəldi. Bu və digər proqramların son illərdə həyata keçirilməsi ölkədə kənd təsərrüfatının və kənd təsərrüfatı sənayesinin inkişafına böyük təkan verdi. Statistik göstəricilərin təhlili göstərir ki, bu sektorun məhsullarının ixracı 2005-ci ildəki 136 milyon ABŞ dollarından 2009-cu ildə 437,2 milyon ABŞ dollarına qədər 3,2 dəfə artmışdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, aşağıdakı tədbirlər kənd təsərrüfatı sektorunun ixrac potensialından istifadənin inkişafı üçün təkan ola bilər:

- aqrar islahatların dərinləşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatı sektoruna dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi;
- subsidiyalardan səmərəli istifadə;
- meliorasiya işlərinin sürətləndirilməsi;
- gübrələrin öz istehsalının təşkili; ölkədə istehsal olunmayan gübrələrin və dərmanların və avadanlıqların idxalının saxlanılması;
- “Aqrolizinq” şirkətinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatında sığorta sisteminin təşkili və s.

İslahatın uğurla həyata keçirilməsi aqrar sektorun inkişafında həlledici rol oynaya bilər. Son illər ərzində kənd təsərrüfatında görülən tədbirlər qida istehsalının dinamik inkişafı üçün imkanlar yaratdı və respublikada əkin strukturunda ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu. Azərbaycanda ilk dəfə 2009-cu ildə qarğıdalı ilə birlikdə 2 milyon 610 min tondan çox payızlıq, yazlıq dənli və soya bitkiləri istehsal olundu. Mütərəqqi kənd təsərrüfatı texnologiyasının tətbiqi, mineral gübrələrin vaxtında istifadəsi və suvarma, bitkilərin xəstəlik və zərərvericilərdən qorunması və texnoloji xərirlərə uyğun digər tədbirlərin həyata keçirilməsi hesabına 2 dəfə çoxdur.

Son illərdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının postsosialist ölkələrə ixracı imkanları da genişləndi, xüsusən də kənd təsərrüfatı sektorundakı emal məhsulları. Xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, hökumətlərarası ticarət müqavilələrinin imzalanması bu prosesə müsbət təsir göstərmişdir.

Respublikanın İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin sənədi göstərir ki, bu gün sənaye istehsalının artım tempi və ümumi daxili məhsulun dinamikası praktiki olaraq eyni səviyyədədir. 2009-cu ildə ÜDM-in 26 faiz artımı fonunda sənaye istehsalı 25 faiz artmışdır.

Azərbaycan dövlətində istehsalın inkişafı üçün neft sektoru, maşınqayırma, metallurgiya, qida ,həmçinin emal müəssisələri, kimya kompleki, ticarət və mədəni müəssisələri kömək etdi.

Metallurgiya sahəsindəki hazırkı ixrac potensialı və idxal sahəsində olan əlaqələrin öyrənilməsi bu sahənin gələcəkdə istehsal, eyni zamanda idxal nöqtəyindən nəzərdən sənaye seqmentində önəmli sahə olacağını deməyə imkan verir. Statistik göstərici və onların dinamikası belə metallurgiyanın qeyri-neft sahəsində idxal prioritetlərindən biri olmasını göstərir. Aşağıdakı fəaliyyətlər bu sahənin inkişafına təsir göstərə və idxal potensialını artırma bilər.

- Sovet dövründə mövcud olan metallurgiya sənayesindəki iri müəssisələrin bərpası, müasir standartlardan istifadə;

- həm ölkə daxilində, həm də xaricdən metallurgiya sahəsinə investisiyaların cəlb edilməsini tənzimləyən dövlət siyasətinin formalaşdırılması;

- bu sahədə faydaları və dövlət siyasətini əks etdirən xüsusi dövlət proqramlarının hazırlanması və tətbiqi;

- bu sektorda dövlət investisiya mənbələrindən rəşional istifadə;

- yüksək ixrac potensialına sahib olan neft mühəndisliyinin xarici iqtisadi əlaqələrinin bərpası;

- yerli metallurgiya sənayesinin məhsullarından istifadə və s.

Dövlət informasiya, həmçinin kommunikasiya texnologiyalar sahəsinə diqqəti artırır. Bəzi tədqiqatçılar 2015-2020-ci illər olduğunu iddia edirlər. ölkənin bu sahədə olan illik mənfəəti 10 mlrd. manatı keçə bilər. Azərbaycanın bölgədə potensial informasiya texnologiyası məhsulların ixracatçısına çevrilə bilər. Statistik məlumatlar qeyri-neft sahəsində informasiya texnologiyalarının payının artmağa davam etdiyini göstərir. Buna 2010-2012-ci illər üçün Azərbaycanda Rabitə və

İnformasiya Texnologiyalarının İnkişafına dair Dövlət Proqramı (“Elektron Azərbaycan”) kömək etdi.

İxracat ilə potensialından danışarkən, alimlər bir çox hallarda tədqiqat mövzusu olmaqla ancaq malların ixracatından istifadə edir. Əsasən müasir dünya üzrə başqa meyillər müşahidə olunur.

Hazırda xarici iqtisadi əlaqələr və valyuta gəlirlərində xidmətlərin ixracı ön plana çıxmışdır. Malların ixracı başqa bir ölkəyə daşınmasını tələb edirsə, xidmətlərin ixracı xarici dövlətlərin vətəndaşlarının dövlətə gəlməsini tələb etməkdədir. Bu nöqteyi-nəzərdən və məqalənin mövzusunə uyğun olaraq, Azərbaycan xidmətlərinin idxal potensialına və perspektivlərinə toxunmaq lazımdır.

Bu nöqteyi-nəzərdən turizm qeyri-neft sahəsinin ən cəlbedici sahəsidir. Cümhuriyyət dövləti neft mənfəətindən istifadə edərək inkişaf strategiyasını müəyyən edirdi. Xarici turizm sahəsinin təşviqi dövlətin bir sıra başqa xidmətlərinin idxalı məqsədilə böyük imkanları açır. Buna nümunə kimi bankçılıq, otel, restoran xidməti, sığorta, rabitələr, nəqliyyat və s. Turizmin inkişaf etməsi və xarici turist axınları ilə belə xidmətlərin idxal olunması təbii şəkildə artacaqdır.

Ölkədə işgüzar turizm sahəsinin inkişafı, beynəlxalq konfranslar və seminarların təşkil edilməsi işçi turist səfərləri dairəsində xarici sahibkarların Azərbaycanın milli məhsulları ilə tanışlığını asanlaşdırma bilər.

Ölkədə turizmin inkişaf etməsi üçün səmərəli şərait mövcuddur. Bunları coğrafi mövqeyi, Azərbaycan beynəlxalq birliyinin tərəfindən fərqli mədəniyyət və dünyagörüşləri birləşdirmiş tolerant dövlət olaraq tanınması, uzunluqları 800 km-dən artıq olan sahil zolağı, 9 iqlim qurşağı, zəngin təbiət, qədim mədəniyyət abidəsi və başqa amillər göstərir.

Xarici iqtisadi fəaliyyət

İndi hökumətin dəstəyi ilə turizm infrastrukturunu və xidmət sektoru formalaşır. Respublikada 250-dən çox turizm şirkəti fəaliyyət göstərir, 2001-ci ildə isə 20-dən az idi. Əgər yeddi il əvvəl 60 otel və turizm obyektinə mövcud idisə, 2009-cu ildə 300-ə yaxın idi. Azərbaycan dövlətində turizm inkişaf mərhələsindədi və statistik göstəricilər hər il artır.

Bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramında turizmin inkişafına da xüsusi yer ayrılmışdır. Sənədin təxminən 30 bəndi turizm obyektlərinin tikintisinə həsr olunmuşdur və hazırda əksəriyyəti həyata keçirilməkdədir. Bu dövrdə 2006-2016-cı illər üçün Dövlət Turizminin İnkişaf Proqramı tam sürətlə həyata keçirilir.

Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin sənədləri proqramın əsas vəzifələrinin turizm sahəsində normativ hüquqi aktların hazırlanması, daxili və həmçinin, beynəlxalq turizm marşrutlarının yaradılması, xaricdə geniş reklam kampaniyalarının aparılması, digər ölkələrin turizm qurumları ilə əlaqələr, dövlət səviyyəsində müqavilələrin bağlanması, turizm infrastrukturunun yaradılması və s.

Daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, xarici turizmin inkişaf nəticəsində gələcək dövrdə bəzi xidmətlərin ixrac valyuta axınını çoxalda və dövlətə əlavə mənfəət gətirə bilməkdədir.

Azərbaycan dövlətinin qeyri-neft sahəsində kimya sənayesi ayrıca yer tutur. Keçmiş böyük təcrübəsi, kimya sənayesində mövcud potensial və xammal təminatının yüksək səviyyəsi kimya məhsullarının ixracının qeyri-neft sahəsində ən əhəmiyyətli olmasını təsdiqləməyə imkan verir. Hazırda bu sahədəki müəssisələr məhsulların Rusiyaya, Gürcüstana, Türkmənistana, Ukraynaya, Türkiyəyə, Qazaxıstana, Polşaya, Misirə, İngiltərəyə, Almaniyaya, İran və başqa dövlətlərə ixrac edirlər. Dövlətin ixrac potensialında kimya sənayesi əsas əhəmiyyət kəsb edir. Bunun səbəbi.

- Sovet dövrü böyük kimyəvi komplekslər tikintisi;
- Ölkəmizdən əlavə ətraf dövlətlər arasında ancaq Rusiyadakı EP-300 qurğusu olması;
- neft emalı sənayesinin inkişaf etməsi və həmin sektorda kimya sənayesi üzrə xammalın formalaşması;
- yeni bazarlar üzrə çıxmaq üçün perspektivlər yaratmaq;
- digər dövlətlərlə nisbətdə ucuz, xammal, əmək ehtiyatları, enerji mənbələri və s.

Bu günə qədər ölkənin kimya kompleksləri 100-dən artıq növü məhsul istehsal etməkdədir, əksəriyyəti ixrac edilir. Əsas ixrac məhsulları quru kostik soda, maye

xlor, yüksək təzyiqə malik polietilen, izopropil spirt, dikloretan, proplen oksid, polyester qətran, xlorlu parafin mumu, piroliz qatran, propilen qlikol, propilen, butlen və s.

Statistik məlumatlara görə, yalnız Azərkimya şirkətinin sərəncamında olan müəssisələr 2009-cu ildə 85-90 milyon dollar dəyərində məhsul ixrac etmişlər.

Azərbaycanın kimya sənayesi müəssisələrinin ixrac potensialından səmərəli istifadə etmək, Avropa bazarına çıxma imkanlarını artırmaq üçün 1999-cu ildə Gürcüstanın Poti limanında maye kimyəvi məhsulların yüklənməsi üçün xüsusi qurğu istifadəyə verildi. Bu, ixracatın artmasına səbəb oldu. Bundan əlavə, bu müəssisələrin Türkiyə və Yunanıstan bazarlarına giriş imkanlarının genişləndirilməsi Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsi həyata keçirildikdən sonra gözlənilir.

Tədqiqatçıların fikrincə, sovet dövründə yaradılan və real potensiala sahib olan müəssisələrin yenidən qurulması, mövcud istehsal potensialından sistemli şəkildə istifadə edilməsi, köhnəlmiş bazalar əsasında müasir komplekslərin inşası, məhsul çeşidinin tələblərinə uyğun olaraq şaxələndirilməsi beynəlxalq bazar və bu kimi digər tədbirlər kimyəvi məhsulların ixracının artmasına, bu sənayenin rəasional istifadə potensialına kömək edə bilər.

Bir vaxtlar Azərbaycanda yüksək səviyyədə inkişaf etmiş toxuculuğun inkişafı və ixrac potensialının artırılması üçün də böyük imkanlar var. Ölkədə pambıq və yun kimi böyük xammal ehtiyatlarının olması gələcəkdə bu ehtimalı müəyyənləşdirir. Təmizlənmiş pambıq ölkəsindən ixrac hər il böyüyür, bununla birlikdə xammal emal müəssisələrindən keçərək daha çox əmək tələb edən məhsul ixrac etməklə faydaları xeyli artırıla bilər.

Aparılan tədqiqatlar, kənd təsərrüfatının və aqrar sektorun, kimya və metallurgiya sənayesinin məhsullarını Azərbaycanda qeyri-neft sektorunun ixrac prioritetləri olduğu qənaətinə gəlməyə imkan verir. Lakin iqtisadiyyatın yüksək ixrac potensialına sahib digər sahələrinin inkişafı bu cür prioritet sahələrin sayını artırmağa və bunun üçün çox imkanlar var.

Qeyd etmək lazımdır ki, Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda möhkəm elmi və texniki potensial toplanmışdır. Elm və texnikanın inkişafı üçün əhalinin nisbətən yüksək ümumi təhsil və peşə səviyyəsi idi. Bir sıra fundamental tədqiqat sahələrində respublika ittifaq respublikaları arasında lider idi.

SSRİ-nin dağılması, keçmiş Sovet respublikaları arasındakı iqtisadi əlaqələrin qırılması bu ölkələri birləşdirən vahid elmi, texniki və texnoloji məkanın məhv olmasına səbəb oldu. 90-cı illərdə yeniliklərin yaradılması və həyata keçirilməsinin çoxalma dövrü pozuldu və inkişaf etdiricilərlə istehlakçılar arasında çox vacib bir əlaqə itdi. Yeni bir sistem qurma cəhdləri (yenilik fondları yaratmaq, əvvəlki Sovet sisteminin bəzi elementlərini canlandırmaq və ya Qərb modellərini kopyalamaq) cəhdləri heç bir yerə gətirib çıxarmadı. Nəticədə, elmi-texniki potensialın bazar iqtisadiyyatı quruluşuna daxil edilməsi prosesi nə nəzəri, nə də praktik olaraq hazırlıqsız çıxdı (Добронравин Н., Маргания О. 2018: с.222).

Bundan əlavə, özəlləşdirmə prosesində “institut - təcrübə zavodu” prinsipi ilə inşa edilmiş bir çox elmi və texniki kompleks məhv edildi. Ümumi məhv sxemi belə idi: tədqiqat institutu dövlət qurumu şəklində dövlətin tərkibində qaldı və zavoddakı pilot istehsal xüsusi mülkiyyətə verildi. Nəticədə paradoksal bir vəziyyət yarandı: bitki nə istehsal edəcəyini bilmir və institut yeniliklərinin harada tətbiq olunacağını bilmir. Buna görə də bu şərtlərdə müəssisələrin innovativ fəaliyyəti kəskin şəkildə azaldı. 1990-cı illərin əvvəllərində yenilikləri inkişaf etdirən və tətbiq edən sənaye müəssisələrinin payı təxminən 70% idisə, 2015-ci ildə bu 5-10% idi.

Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə ölkədə qeyri-neft sənayesinin rəqabətədavamlı məhsullarının ixracının artırılmasına yönəlmiş bir sıra normativ hüquqi aktlar qəbul edilə bilmişdir. Bunlar arasında “Elm haqqında”, “Müəllif hüququ haqqında”, “Standartlaşdırma haqqında”, “Patent haqqında” və s.

İlham Əliyev Azərbaycan Prezidenti seçildikdən sonra 2003-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə dair tədbirlər haqqında” fərman imzaladı və ölkənin gələcək sosial-iqtisadi inkişafını dövlət siyasətinin prioritet vəzifəsi kimi müəyyənləşdirdi. Müasir dünyanın vəzifələri və çağırışlarına uyğun olaraq ölkənin modernləşməsinə və inkişafına

doğru gedən yol İlham Əliyevin bu sözləri ilə vurğulanır: “Çalışmalıyıq ki, 10, 20, 50 il qabağa baxaq, dünya necə inkişaf edəcək? Azərbaycan necə inkişaf edəcək?”

Azərbaycan Prezidentinin 29 noyabr 2011-ci il tarixli fərmanına uyğun olaraq “Azərbaycan-2020 Gələcəyə baxın” İnkişaf Konsepsiyası qəbul edildi. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 2014-cü il fərmanı ilə elan edildi Sənaye ili sənayedə və sahələrində daha da yüksəliş, sənaye istehsalının idarəedilməsi strukturunun yaxşılaşdırılması, istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artması və iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun keyfiyyətə yeni bir mərhələyə keçməsi ilə əlamətdar oldu.

Azərbaycan Prezidenti İ. Əliyevin 26-ı dekabr 2014-cü il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş 2015-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Sənayenin İnkişafı Dövlət Proqramı sənayenin inkişafı üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Növbəti illərdə bu proqram sənaye istehsalının modernləşdirilməsi və strukturunun yaxşılaşdırılması, rəqabətə davamlı məhsulların ixrac potensialının artırılma bilməsi, elmi intensiv innovasiya sahələrinin genişləndirilməsi, yerli və həmçinin xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması, bölgələrin sənaye potensialının gücləndirilməsi, sənaye və texnoloji parklar və sənaye bölgələri yaratmaq, sənaye müəssisələrində yenilikçi texnologiyaların istifadəsini stimullaşdırmaq, sənaye müəssisələrinə innovativ fəaliyyətdə dövlət dəstəyini gücləndirmək.

Qeyri-neft məhsullarının istehsalını daha da artırmaq və stimullaşdırmaq üçün Azərbaycan Prezidentinin 18-i yanvar 2016-cı il tarixi “Qeyri-neft məhsullarının ixracını stimullaşdırmaq üçün əlavə tədbirlər barədə” fərmanı böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Prezidentin 1-i mart 2016-cı il tarixi “Qeyri-neft ixracatını təşviq etmək məqsədilə əlavə tədbirlər barədə” Fərmanı ilə 2016-2020-ci illər qeyri-neft məhsulları ixracı ilə məşğul ola bilən əsas şəxslərə dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına ixrac təşviqində olan şəxslərə ödəniş nəzərdə tutulur. Bununla əlaqədar olaraq, dövlət başçısı 20 aprel 2016-cı il tarixində “İnvestisiya təşviqi sənədi verilməsi qaydası” nı təsdiqlədi. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi əsasında investisiya təşviq sənədi almış sahibkarlar gəlir vergisindən və 50 faiz

torpaq vergisindən, həmçinin ƏDV-dən və idxal olunan maşın, texnoloji avadanlıq və qurğulardan azad olunurlar.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin “Milli iqtisadiyyatın və iqtisadiyyatın başlıca sahələri üçün strateji yol xəritələrinin təsdiq olunması barədə” 6-ı dekabr 2016-cı il tarixi Fərmanı ixracatın formalaşmasında sənayenin və onun sahələrinin daha da inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edə bilirlər. Bu Fərman, əlavə dəyər və sənayedə məşğulluğun artırılması, ətraf mühitin qorunması, davamlı iqtisadi inkişaf və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından vacibdir. Bu hədəfə çatmaq üçün 2016-2020-ci illər üçün Strateji Yol Xəritəsi iqtisadiyyatın əsas sahələrində respublikada mövcud sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin optimallaşdırılması, rəqabətqabiliyyətli bir sektorun yaradılması, bu müəssisələrə maliyyə dəstəyinin göstərilməsində beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsi kimi strateji hədəfləri müəyyənləşdirir. və s. Nəticədə Strateji Yol Xəritəsinin tətbiqi ağır sənaye və maşınqayırma da daxil olmaqla qeyri-neft sənayesində iqtisadi böyümənin əsas hərəkətverici qüvvələrindən birinə çevriləcək sənayenin strukturunu yaxşılaşdıracaqdır. Bu, ölkənin ÜDM-ni əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq və 2020-ci ilədək idarəetmə formaları və metodlarını hazırlayaraq istifadəyə verəcəkdir (Добронравин Н., Маргания О. 2018: с.222).

Ölkədə aparılan iqtisadi siyasətin və aparılan islahatların davamlılığını təmin etmək üçün iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətini təhlil etmək və yeni iqtisadi inkişaf strategiyasını hazırlamaq üçün “Milli İqtisadiyyat üçün Strateji Yol Xəritəsinin” və onun sahələrinin 2025-ci ilədək görünüşü və 2025-dən sonrakı dövrün hədəf görünüşü.

Strateji Yol Xəritəsində yeni iqtisadi inkişaf strategiyaları çərçivəsində yaradılan sənaye parklarının, kənd təsərrüfatı parklarının, texnoparkların və sənaye məhəllələrinin yaradılması və inkişafına böyük diqqət yetirilir. Beləliklə, Sumqayıtda, Balaxanı, Mingəçevir, Qaradağ və Pirallahı sənaye parklarında yüksək texnoloji parkın və kimya sənaye parkının yaradılması qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı üçün möhkəm zəmin yaradır. Ən böyük investisiyanın həcmi 2019-cu ilədək Sumqayıtda beş zavoddan (1200 iş yerindən) ibarət bir metallurgiya

kompleksinin yaradılması üçün təmin edilir. Layihə dövlət zəmanəti ilə kommersiya bankları ilə yanaşı özəl investisiyalar hesabına tamamilə həyata keçiriləcəkdir. Kompleksin yaradılmasının Azərbaycanın polad məhsullarının idxalında hər il təxminən 500 milyon dollar qənaət etməsinə imkan verəcəyinə inanılır. Bu sənaye parkında istehsal olunan məhsullar daxili bazarın ehtiyaclarını ödəməyə yönəldiləcək və eyni zamanda “Made in Azerbaijan” markası ilə xarici bazarlara ixrac ediləcəkdir.

Növbəti bir neçə ildə Sumqayıtda üç onlarla fabrikin fəaliyyət göstərəcəyi yeni biznes inkubatorları, sənaye parkları və sənaye mərkəzlərinin yaradılması planlaşdırılır. Bu yeni obyektlərdən bəziləri ağır sənayedə də istifadə ediləcəkdir. Bu müəssisələr tərəfindən istehsal olunan məhsulların ixracatı Gürcüstan, Özbəkistan, Ukrayna, Rusiya və xarici ölkələrə ixrac ediləcəkdir.

1.2. Milli iqtisadiyyatın inkişafında qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından səmərəli istifadənin rolunun artması

Sənayenin inkişafı üçün digər bir prioritet sahə 2004-cü ildən bəri fəaliyyət göstərən avtomobil və qoşqu istehsalı, maşın və avadanlıqların yığılması və təmiri üzrə Gəncə Avtomobil Zavodudur. Bu müəssisə OKA, UAZ avtomobilləri, Belarus traktorlarının yığılması ilə məşğuldur. 2007-ci ildən bu günə qədər zavod 7-ci model olan 6300 Belarus traktorunu yığdı. 2015-ci ildən etibarən zavod MAZ, KAMAZ və Ural avtomobillərinin yığılmasına başladı. 2015-ci ildə 86,6 milyon manat dəyərində məhsul istehsal edən zavod ən yüksək nəticələrə imza atdı. Məhsulların bir hissəsi müxtəlif ölkələrə ixrac edildi, bir hissəsi isə respublikanın ehtiyacları üçün buraxıldı.

Respublikada neft maşınqayırma sənayesinin flaqmanı “Azneftekimmaş” ASC-dir. Bu dərnəyin tarixi 1935-ci ildən başlayır, Ümumittifaq Neft Maşınqayırma Tresti Azneftemash, neft avadanlıqları və alətlərinin təmiri və istehsalı üzrə müəssisələrin birləşməsi əsasında daha da Ümumittifaq Sənayesinə çevrildi. Birlik (VPO) “Soyuzneftemash”, daha sonra Azneftemash Dövlət Şirkətinə girdi. 2001-ci ilin martından Dövlət Şirkəti Açıq Səhmdar Cəmiyyəti (ASC) Azneftekimmaş statusunu aldı.

“Aznefteximmash” ASC, 10 fabrik və 4 elmi-tədqiqat və dizayn institutu daxil olmaqla 14 törəmə səhmdar cəmiyyətindən ibarət qazma və neft-qaz avadanlığı istehsalı üçün maşınqayırma kompleksidir. ASC “Azneftekimmaş” ın törəmə səhmdar cəmiyyətləri ilə əsas məqsədi inkişaf, istehsal və rəqabət qabiliyyətli qazma, neft-qaz və geoloji kəşfiyyat avadanlıqlarının, həmçinin onlar üçün alət və ehtiyat hissələrinin təchizatı həyata keçirilir. Aznefteximmash ASC-nin nomenklaturasına 127-dən çox məhsul və 623-dən çox standart ölçüdə neft və qaz qazma və digər avadanlıqlar daxildir. Azneftekimmaş, həmçinin tədqiqat, inkişaf və dizayn və texnoloji işlərlə məşğul olan 500-dən çox alim və mühəndis-texniki heyəti olan 4 tədqiqat və dizayn institutunu əhatə edir.

SSRİ-nin dağılmasından əvvəl keçmiş Sovet İttifaqının bütün neft istehsal edən bölgələri üçün quyuların qazılması, istismarı və işlənməsi və neft və qaz hasilatı üçün avadanlıqların 70% -dən çoxu Azərbaycanın neft mühəndisliyi müəssisələrində istehsal olunurdu. Neft mühəndisliyi məhsulları dünyanın 35 ölkəsinə ixrac edilmişdir (Добронравин Н., Маргания О. 2018: с.222).

Fəaliyyətinin ilk günlərindən ASC “Aznefteximmash” rəhbərliyi istehsal olunan qazma və neft-qaz avadanlığının keyfiyyətini artırmaq üçün bir kurs keçdi. Bu proqramın həyata keçirilməsi beynəlxalq standartlara uyğun olaraq müəssisələrin və həmçinin istehsal olunan məhsulların hazırlanması və sonra sertifikatlaşdırılması idi. Nəticədə 8 zavodda - 11 növ və 47 standart ölçüdə qazma və neft-qaz avadanlığı API sertifikatına uyğun olaraq istehsal olunur. İstehsal olunan məhsullar Polşa, Baltikyanı ölkələr, Vyetnam, Rusiya, Belarusiya, Ukrayna, Gürcüstan, Türkmənistan, Özbəkistan, Qazaxıstan və digər ölkələrə ixrac olunur. Bundan əlavə, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən xarici neft şirkətlərindən sifarişlər də yerinə yetirilir.

Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna, istehsalın yenilikçi əsasda yenilənməsi və modernləşdirilməsində vacib bir əlaqə rolu oynanır. Beləliklə, 2016-cı ildə ölkənin ÜDM-də qeyri-neft məhsullarının payı 65,9%, bütün sənayenin həcmində isə 26,7% təşkil etmişdir. Sənayenin strukturunda 2016-cı ildə ən böyük pay neft hasilatının payına düşdü: - 65,3%, emal sənayesi -

28,3%. Eyni zamanda, emal sənayesinin quruluşunda, son illərdə elm tutumlu qeyri-neft sənayesinin payı çox aşağı olmuşdur. Beləliklə, kimya sənayesinin istehsal sənayesinin strukturundakı payı 2010-cu ildə 0,45%, 2016-cı ildə - 1,1%, metallurgiya sənayesində müvafiq olaraq 0,5 və 0,9% kompüter və digər elektron avadanlıqların istehsalı olmuşdur.

Tədqiqatlar göstərir ki, istehsal sənayesindəki bilik tutumlu sənaye sahələrinin bu qədər aşağı olması sənayelərin qeyri-bərabər maliyyələşdirilməsinin nəticəsidir, müəssisələrin fəaliyyəti tam gücü ilə deyil, bu da yüksək dərəcədə mənəvi və fiziki cəhətdən köhnəlmiş avadanlıqla müşayiət olunur. Beləliklə, sənayenin əsas kapitalına yönəldilmiş investisiyalar 2010-cu ildəki 4276 milyon manatdan 2015-ci ildə 8500 milyon manata və ya 2 dəfə, o cümlədən hasilat sənayesində 2,4 dəfə artmışdır. Bununla birlikdə, emalda illər ərzində sənayedə, investisiyalarda% 11,9-dan 8,4-ə bir azalma olmuşdur.

Bilik tələb edən istehsal sahələrinə gəlincə, investisiyalarla bağlı vəziyyət son dərəcə qənaətbəxş deyil. Məsələn, kimya sənayesində əsas kapitala qoyulan investisiyalar 2010-cu ildə 0,03%, 2015-ci ildə 0,1%, metallurgiya sənayesində müvafiq olaraq 0,5% və 0,1%, istehsal maşın və avadanlıqlarına və hazır metal məhsullarına 3,48% və 1,1%, kompüter və bununla birlikdə digər elektron avadanlıqların istehsalında 0,03% və 0%, maşın və avadanlıq istehsalında 0,003% və 0,2%, avtomobil və qoşqu istehsalında 0, 02% və 0% və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün dövlət sənayeləri lazımi miqdarda maliyyələşdirə bilmir. Bu, iqtisadiyyatın idarə edilməsində dövlətin rolunun azalması ilə əlaqədardır. Hazırda sənayedə dövlət sektorunun payı 23,6%, qeyri-dövlət sektoru isə 76,4% -dir. Nəticə etibarilə, ölkənin iqtisadi, o cümlədən elmi potensialı bu gün özəl sektorda cəmlənmişdir. Buna görə də, bu gün iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun müəssisələri dövlət büdcəsindən tamamilə muxtardır, qərb ölkələrində büdcə fondları müəssisələrin, şirkətlərin və firmaların yenilikçi inkişafında mühüm rol oynayır. Məsələn, Qərb ölkələrində yeni və ya təkmilləşdirilmiş texnologiyalar, avadanlıqlar və yeni bilik və ya həll yolları olan digər məhsullar ÜDM artımının 70 ilə 85% -ni təşkil edir. Onlar dünyanın elmi

potensialının 90% -dən çoxunu cəmləşdirir və həcmi 2,5-3 trilyon dollar olduğu təxmin edilən qlobal yüksək texnoloji bazarın 80% -nə nəzarət edir ki, bu da xammal və enerji ehtiyatları bazarını üstələyir. Elm tələb edən məhsulların satışından əldə olunan mənfəət olduqca böyükdür. Elmi intensiv məhsul ixracatının həcmi hər il ABŞ-a 700 milyard dollar, Almaniya - 530, Yaponiya - 400 milyard dollar gəlir gətirir. Respublikada “Aznefteximmash” ASC-yə paralel olaraq maşın və avadanlıqların istehsalı, hazır metal məhsulların istehsalı, maşın və avadanlıqların yığılması və təmiri müəssisələri fəaliyyət göstərir.

Azərbaycan iqtisadiyyatını yenilikçi inkişaf yoluna yönəltməyə yönəlmiş bütün bu tədbirlər siyasətçilər arasında bu problemin mahiyyətinin başa düşülməsi dövlətin innovasiya sahəsinə olan münasibətidir. Bu baxımdan, innovasiya sahəsindəki dövlət siyasəti, məqsədi texnoloji səviyyəsinin və istehsalın rəqabət qabiliyyətinin artmasını təmin edən hüquqi, sosial-iqtisadi və təşkilati şərait yaratmaq olan sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir (Добронравин Н., Маргания О. 2018: с.222).

Bu gün sənaye müəssisələrinin əsas maliyyələşdirmə mənbəyi bir qayda olaraq mənəvi və fiziki cəhətdən köhnəlmiş avadanlıqları geri qaytarmaq üçün məqsədyönlü istifadə etmək üçün həmişə öz vəsaitləridir. Beləliklə, 2015-ci ildə Azərbaycan sənayesindəki texnoloji yenilik xərclərinin 98,8% -i müəssisələrin öz vəsaitləri hesabına, o cümlədən 98,7% -i istehsal sənayesində və maşın və avadanlıq istehsalı kimi sahələrdə həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda, həm sənayedə, həm də sektorlarında 2015-ci ildə texnoloji yeniliklərin xərcləri 2005-ci ilə nisbətən azaldı.

Texnoloji yeniliklərin dəyərinin azaldılması, vəsaitlərin çox hissəsinin ümumiyyətlə dövriyyə kapitalının doldurulmasına, kredit faizlərinin ödənilməsinə, büdcəyə müxtəlif töhfələrin, sosial fondlara ayırmaların, istehsal, məişət və kommunal xərclərin xərclənməsi ilə əlaqələndirilir. Və texnoloji yenilik üçün kifayət qədər vəsait yoxdur. Yüksək texnoloji sənayelərdə yenilik növlərinə görə texnoloji yeniliklərin xərclərinə gəlincə, yüksək texnoloji sənaye sahələrində həm məhsul, həm də proses yeniliklərinin xərcləri əsasən öz hesablarına aparılmışdır. Bu xərclər 2005-ci ildəki 53,3 milyon manatdan 2015-ci ildə 35,2 milyon manata və ya 1,5 dəfə, o cümlədən məhsul yenilikləri üçün 53,2 milyon manatdan 13,7 milyon

manata və ya 3,9 dəfə azalıb, proses yenilikləri üçün isə 01,8 milyon manatdan 21,5-ə yüksəlib. milyon manat və ya 26,8 dəfə artmışdır.

Ümumiyyətlə, istehsal sənayesində texnoloji yeniliklərin yenilik növlərinə görə xərcləri bu illərdə 3.8 dəfə, o cümlədən məhsul yeniliyi üçün 1.3 dəfə, proses yeniliyi üçün 26.6 dəfə artmışdır (Добронравин Н., Маргания О. 2018: с.222).

Yuxarıda deyilənlərdən göründüyü kimi iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorundakı müəssisələr yenilik istehsalını artırmağı bacarmadılar. Ən başlıcası budur ki, ÜDM artımı ilə elm tutumlu məhsulların artımı arasında praktiki olaraq heç bir əlaqə yoxdur. Bundan əlavə, yeni texnoloji və texnologiyanın əmək məhsuldarlığının artmasına təsiri hiss olunmur ki, bu da iqtisadiyyatın yeni inkişaf və texnologiyalara qarşı zəif bir həssaslığını göstərir. Eyni zamanda, statistika orqanları innovasiya sferasında müəssisələrin fəaliyyət səviyyəsinin uçotunu aparmırlar. Hesablamalarımıza görə, sənaye müəssisələrinin innovasiya sahəsindəki fəaliyyəti təxminən 15-20% -dir. Bununla birlikdə, statistika orqanları, Oslo Təlimatında (Frascati Təlimatı) göstərilən şirkətlər, firmalar səviyyəsində yenilik proseslərini xarakterizə edən bir çox göstəricinin qeydlərini aparmırlar. Bu, Azərbaycanın innovasiya fəaliyyətindəki göstəricilərin digər ölkələrlə makro və mikro səviyyədə müqayisə edilməsini çətinləşdirir.

Bu baxımdan, fikrimizcə, müəssisələrin rəqabətqabiliyyətliliyi barədə obyektiv məlumatlara sahib olmaq üçün iqtisadiyyat sahələrinin texnoloji vəziyyətinin səviyyəsini statistik qiymətləndirmə sistemi yaratmaq lazımdır. Sovet dövründə belə məlumatlar mövcud idi, lakin sonra ortadan qaldırıldı.

Son 10 ildə respublikanın və bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafı üçün bir sıra proqramlar qəbul olunmasına baxmayaraq, bununla yanaşı, Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir və s. şəhərlərindən əlavə əhəmiyyətli dəyişikliklər həm sənayedə, həm də sahələrdə innovasiya sahəsində baş vermir. Mövcud vəziyyət yenə də iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun elm tutumlu sahələrinin innovasiya sferasında sürətləndirilmiş genişləndirilmiş təkrar istehsalına keçidini təmin edə bilmir. Odur ki, bilik tutumlu sənaye sahələrinin payının artırılması lehinə struktur və regional dəyişikliklərin təşviqi üçün müvafiq tədbirlər görülməsə, sənayenin strukturu əldə

edilmiş səviyyədə qalacağı tamamilə aydındır. Cümhuriyyətdə sənayenin sahə quruluşunun islahatı, xalq təsərrüfatının bütün sahələrində elmi və texnoloji tərəqqini, ixracı və idxalı əvəz edən sənayeləri təmin edən elm tələb edən sahələrin qabaqcıl inkişafı əsasında aparılmalıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, elmi-texnoloji fəaliyyətin səmərəliliyi və müəssisələrin innovativ fəaliyyəti yüksək texnoloji məhsulların ixrac həcmi ilə xarakterizə olunur. Azərbaycan texnoloji cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən yüksək texnoloji məhsulların ixracat həcminə nisbətən azdır. Buna baxmayaraq, 2016-cı ildə istehsal sənayesi infrastrukturunun zəif inkişafına baxmayaraq, az miqdarda elm tutumlu məhsul ixrac etmək mümkün idi. Beləliklə, 2016-cı ildə maşın və mexanizmlərin, elektrik məhsullarının və avadanlıqlarının ixracı təxminən 40 milyon dollar təşkil edib ki, bu da ümumi ixrac strukturunda% 0,4, bu məhsulların idxalı isə 23,6 dollar olmaqla 2 milyard dollardan çox olub. 2016-cı ildə məhsul ixracatının strukturunda% 87,4 xammalın payına düşür. 21 maddənin qalan hissəsi üçün% 12,6 düşür. İdxalın strukturunda böyük pay maşın və mexanizmlərin, elektrik məhsulları və avadanlıqların payına düşür - 23,6%, metal məhsulları - 15,4%, kimya məhsulları - 8,3%, qida məhsulları - 7,8%, mineral məhsullar - 3,8%, tərəvəz məhsulları - 6.9% və s.

Beləliklə, tədqiqatların göstərdiyi kimi, yenilikçi fəaliyyətin aktivləşdirilməsi bir tərəfdən axtarış, tədqiqat, inkişaf, sınaq, digər tərəfdən dövlət rəhbərliyi və fəaliyyətlərinin koordinasiyası ilə əlaqəli çox sayda qeyri-müəyyənliyin nəzərə alınmasını tələb edir. Daxili iqtisadiyyatda yenilikçi fəaliyyəti canlandırmaq üçün müxtəlif ölkələrlə və ilk növbədə MDB ölkələri ilə - Rusiya, Ukrayna, Belarusiya ilə inteqrasiya və qarşılıqlı əlaqə qurmaq lazımdır. Bu, Azərbaycan iqtisadiyyatı ilə əlaqədardır strukturunda, istehsal güclərinin bölgüsü, kooperasiya, istifadə olunan texnologiyalar, standartlar və texniki şərtlər, istehsalın təşkili və kadr hazırlığı prinsipləri ilə Rusiya və digər MDB ölkələri ilə üzvi şəkildə əlaqələndirilir. MDB ölkələri və xüsusən də Rusiya bir çox elmi və texniki məsələləri və digər layihələri maliyyə, maddi, əmək, istehsal və digər mənbələri birləşdirərək birlikdə həll etmək. Bunun bir səbəbi var. Aktivləşdirmək üçün hələ 3 Noyabr 1995-ci ildə elmi, elmi-

texniki və istehsalat və texnoloji sahələrdə dövlətlərarası innovasiya fəaliyyətləri, Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv dövlətlərin ortaq texnoloji məkanının yaradılması haqqında Saziş imzalanmışdır. Və nəhayət, bu gün Cümhuriyyətdə, ümumiyyətlə elmə cavabdeh olan bir qurum yoxdur.

İnnovasiya sferasında iqtisadiyyatın hətta qeyri-neft sektoru sahələrinin və müəssisələrinin uğuru, əsasən, Azərbaycan iqtisadiyyatının islahatı zamanı formalaşmağa imkan verəcək elmi-texniki tərəqqinin rolunun anlaşılmasından asılıdır.

Müstəqil Azərbaycanın inkişaf strategiyasında bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafına xüsusi yer ayrılmışdır. Bölgələrin sosial-iqtisadi həyatında hələ də bəzi mənfi amillər, o cümlədən işsizlik problemi mövcuddur, bunlar bir neçə onilliyi əhatə edən bir dövrün mirasıdır. 20-ci əsrin əvvəllərində Bakı neft sənayesinin əsas dünya mərkəzlərindən biri olmasına baxmayaraq, Azərbaycanın qalan bölgələri ümumi məhsulun yalnız 9% -ni təşkil edirdi. Sovet dövründə bu rəqəm bir qədər artsa da, respublikanın iqtisadi potensialı əsasən Bakı və Sumqayıt şəhərlərində cəmləşmişdi. Bu cür qeyri-mütənasib inkişaf respublikada sosial-iqtisadi tərəqqini ləngitdi, əhalinin məşğulluq probleminin həllində ciddi çətinliklər yaratdı və məhsuldar olmayan miqrasiya axını artdı. 20-ci əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyev problemin bütün şiddətini və mümkün ağır sosial-iqtisadi nəticələrini nəzərə alaraq, respublika iqtisadiyyatının strukturunun təkmilləşdirilməsi, bölgələrdə sənaye, tikinti və nəqliyyat müəssisələri yaradılması məsələlərini qaldırdı respublikanın üzümçülük, çayçılıq və meyvə-tərəvəzçilik kimi əmək tələb edən və gəlirli kənd təsərrüfatlarını inkişaf etdirərək uğurlu həllinə nail oldu. Cümhuriyyətin şəhər və rayonlarında çoxsaylı yeni sənaye və tikinti müəssisələrinin, yüzlərlə sosial və mədəni obyektin istifadəyə verilməsi nəticəsində bölgələrin ÜDM, iqtisadiyyatın sahə və ərazi strukturlarında payı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Lakin, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonrakı ilk illərdə istehsal həcmələrinin kəskin azalması və ölkədəki idarəetmədə kobud səhvlər nəticəsində bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı ciddi şəkildə zərər gördü. İstər Bakıda, istərsə də bölgələrdə yüz minlərlə insan işdən məhrum edildi, təkrar istehsalda əhəmiyyətli bir

tarazlıq yarandı, əhalinin təbii artımı kəskin şəkildə azaldı və kənd yerlərindən miqrant axını artdı. 1994-cü ildə “Əsrin müqaviləsi” nin imzalanmasından sonra, makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticəsində, neft strategiyasının həyata keçirilməsi, respublika iqtisadiyyatının yaxşılaşdırılması, ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi, kiçik və orta biznesin və xidmət sektorunun inkişafı, mövcud gərginliyi bir qədər azaldı (Mehdiyev R. 2015: s.78).

İqtisadi siyasətinin əsas prioritetlərindən biri bölgələrin balanslı inkişafı olan Azərbaycan dövləti, müasir şəraitdə regional siyasətə yeni yanaşmaların tətbiq edilməsinin zəruriliyini dərk edir, çünki artıq əmr-inzibati sistem mövcud deyil maddi və texniki mənbələrin mərkəzləşdirilmiş paylanması, yuxarıdan planlaşdırma və bazar qanunları ön plana çıxdı. Yerli orqanların büdcə vəsaitlərindən istifadə hüquqları genişlənir, sahibkarlığın gücləndirilməsi ilə yanaşı bələdiyyə mülkiyyəti formalaşır. 11 fevral 2004-cü il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “Azərbaycan Respublikası Bölgələrinin Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramının təsdiq edilə bilməsi haqqında” Fərman imzaladı. Dövlət Proqramının əsas məqsədləri ölkə əhalisi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən bir neçə əsas problemi həll etmək idi (Mehdiyev R. 2015: s.178).

- ölkə iqtisadiyyatının balanslı inkişafının təmin edilməsi və neft amilindən asılılıq azaldılması;
- məhsuldar olmayan miqrasiya proseslərinin əhəmiyyətli dərəcədə zəifləməsi;
- bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafındakı balanssızlıqlar nəticəsində;
- regional mənbələrdən əhəmiyyətli istifadə;
- bölgələrdə sahibkarlığın inkişafı, yerli istehsal müəssisələri fəaliyyətinin bərpa olunması və gücləndirilməsi, təzə iş yerlərinin açılması;
- bölgələrdə müasir tələblərə cavab verən istehsal və sosial infrastrukturun yaradılması.

Bundan əlavə, dövlət başçısının sərəncamları ilə respublikanın bir çox şəhər və rayonlarında sosial-iqtisadi inkişafı sürətləndirmək üçün tədbirlər planları təsdiq edildi.

Sənaye və sosial infrastrukturun yenidən qurulması üçün genişmiqyaslı layihələrin həyata keçirilməsi nəticəsində bölgələrdə adambaşına ümumi məhsul istehsalı 2003-cü illə müqayisədə 2020-ci ildə 12,0 dəfə artmışdır. Respublikanın paytaxtı Bakı ilə yanaşı, Naxçıvan Muxtar Respublikasında və digər iqtisadi rayonlarda dünya standartlarına cavab verən istehsal və xidmət obyektləri, ofis və binalar istifadəyə verilir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları, nəqliyyat və enerji sistemləri, qaz təchizatı sistemləri təkmilləşdirilir, yeni stansiyalar və rabitə mərkəzləri açılır. Ucqar kəndlərin əhalisinə xidmətin yaxşılaşdırılması üçün çoxsaylı tədbirlər görülür. Özəl sektorun quruluşu yaxşılaşır və həm ənənəvi istehsal və xidmət sahələrinə, həm də əqli mülkiyyətə investisiya qoymağa maraq artır.

Beynəlxalq maliyyə strukturları da bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafına maliyyə dəstəyinin gücləndirilməsində fəal iştirak etmişdir. Bölgələrdəki beynəlxalq maliyyə qurumlarının köməyi ilə bölgələrin inkişaf səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq bir sıra mühüm layihələr həyata keçirilir. Qazanılan uğurlar gələcəkdə dövlət iqtisadiyyatının daimi və dinamik inkişafı üçün möhkəm şərait yaratmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin tərəfindən uğurla həyata keçirilən yeni çalarlarla zənginləşdirilən sosial-iqtisadi siyasət strateji hədəfləri sosial yönümlü, bazara əsaslanan və özünü inkişaf etdirməyə qadir, çoxşaxəli milli iqtisadiyyatın və dünya iqtisadi sisteminin inteqrasiyasının təmin edilməsidir. Ötən dövr ərzində daimi və dinamik inkişaf məntiqi üzrə əsaslanmış həmin siyasətin gerçəkləşdirilməsi keçirilməsi nəticəsində qazanılan uğurlar birləşdirildi, makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlandı, iqtisadi şaxələndirmə sürətləndirildi, qeyri-neft sektorunun inkişafı və bölgələrdə valyuta resurslarının əhəmiyyətli istifadəsi təmin edilmiş, milli valyutanın sabitlik və etibarlılığı artırılıb, bank sistemi, mühafizəkar xarici borc strategiyası gerçəkləşdirilmiş, sahibkarlığa dövlət dəstəyi genişlənmiş və davamlı artım olmuşdur. İqtisadi şaxələndirmə ilə bağlı planlaşdırılmış tədbirlərin sistemli və ardıcıl həyata keçirilməsini təmin edə bilmək üçün ölkə başçısının müvafiq fərman və həmçinin sərəncamları “Azərbaycan Respublikasının regionlarının 2009-cu ildə sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” nı təsdiq edərək uğurla həyata keçirmişdir.

Ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı stimullaşdırılması, rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması, əhalinin kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın yerli istehsal hesabı üzrə ödənilməsi və ixrac genişləndirilməsi üçün hərtərəfli dövlətin dəstəyi tədbirləri gerçəkləşdirilir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında istifadə olunan yanacaqlar və motor yağının, həmçinin mineral gübrələrin yüzdə 50 endirimlə satılması, toxum və tinglərin alınması üçün subsidiyaların verilməsi kənd təsərrüfatının inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatı istehsalçılarında maşın və texnoloji avadanlıqların güzəştli şərtlərlə verilməsini və heyvandarlığın inkişafını təmin edən lizinq xidmətlərinin miqyası artdı, kənd təsərrüfatı müəssisələrinin sahibləri istisna olmaqla, 2014-cü ilədək vergi ödəməkdən azad edildi. Bu cür hadisələr nəticəsində 2009-cu ildə ilk dəfə taxıl istehsalına rekord miqdarda nail olundu və əhalinin əsas qida məhsullarına tələbatı yerli istehsal hesabına təmin edildi ki, bu da ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəmiyyətli bir uğurdur.

Transasional nəqliyyat layihələri çərçivəsində, o cümlədən TRACECA və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin Azərbaycan seqmentində avtomobil yollarının tikintisi və yenidən qurulması işləri aparılmışdır. Həm də bölgələrdə və xüsusən dağlıq bölgələrdə yol şəbəkəsi bərpa edilmiş və yenidən qurulmuşdur. İllik qüvvəsi 50 milyon ton olan Heydər Əliyevin adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri və Azərbaycanda istehsal olunan karbohidrogenlərin dünya bazarlarına çıxarılması üçün nəzərdə tutulmuş Cənubi Qafqaz boru kəməri Bakı-Tbilisi-Ərzurum istifadəyə verilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi çevik, həmçinin ardıcıl siyasət nəticəsində Azərbaycan Xəzər bölgəsində böyük bir multimodal nəqliyyat qovşağı və beynəlxalq aləmdəki böyük tranzit əhəmiyyətə malik olan böyük enerji ixracatçısına çevrildi.

Enerji istehsal gücü artırılmış, bunun üçün yeni müasir elektrik stansiyası tikilib istifadəyə verilən, alternativ və bərpa edilən enerji mənbələrindən istifadənin hüquqi bazası inkişaf etdirilmiş və zəruri institusional tədbir görülmüşdür. Ümumilikdə, dövlətin elektrik enerjisi sisteminin ümum istehsal gücü 6000 MVt-1

keçdi, dövlətin elektrik enerjisi üzrə olan tələbatı tamamilə təmin edildi, Azərbaycan elektrik idxalçıdan ixracatçı ölkəyə çevrildi. Bu gün respublikamız Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında fəal iştirak edir (Mehdiyev R. 2015: s.178).

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin tapşırıqlarına müvafiq olaraq kommunal xidmətlərin elektrik, qaz, su, kanalizasiya, həmçinin başqa sahələrinin idarəetmə strukturasının bazar şərtlərinə uyğunlaşdırılması yönündə bir sıra köklü tədbirlər həyata keçirilmişdir, göstərilən xidmətlərin keyfiyyəti yaxşılaşdırılması, maliyyə intizamı gücləndirilməsi və investisiyalar cəlb edilməsidir. Əhalinin fasiləsiz su ilə təmin olunması məqsədilə Oğuz-Qəbələ-Bakı su kəməri istifadəyə verilmişdir. Bu mərhələ üzrə həyata keçirilmiş iqtisadi siyasətin xarakterik xüsusiyyətləri sahibkarlığın inkişafı, əlverişli iş və investisiya mühiti yaratmaqla xarici investisiyaların cəlb edilməsi, qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək istəkləridir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNDA İXRAC POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİ VƏ ONUN QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tendensiyaları və diversifikasiyalaşdırılması problemləri

Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatı böyük ölçüdə təbii ehtiyatlarına güvənir, əsas resurs neftdir. Son illərdə başlayan iqtisadi böhran, neftin ucuzlaşması və manatın devalvasiyası Azərbaycandakı iqtisadi proseslərə təsir etdi. 2015-ci ilin sonunda milli valyutanın - manatın ikinci devalvasiyası, 2015-ci ilin sonunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev proqramlı bir addımdan bəhs edərək, bir sıra sahələrin inkişafına cavabdeh olan strukturların qarşısında duran əsas vəzifələri qeyd etdi. Ölkə iqtisadiyyatının hazırkı vəziyyətini nəzərə alaraq qeyd etmək lazımdır ki, bir neçə il əvvəl Azərbaycan qeyri-neft sektorunun inkişafı da əsas ölkənin karbohidrogen ehtiyatlarından asılılığını azaldacaq vahid plan hazırlamağa başladı.

2012-ci ildə dövlət başçısı “Azərbaycan 2020: gələcək baxış” İnkişaf Konsepsiyası təsdiq edilməsi haqqında fərman imzaladı. 2020-ci ilə qədər olan dövrü əhatə edən konsepsiya ölkənin bölgələrində iqtisadi proseslərin inkişafının gücləndirilməsini, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını, nəqliyyat, logistika, tranzit infrastrukturunun yaxşılaşdırılmasını, informasiya cəmiyyətinə keçid, insan kapitalının inkişafı, mədəni sahələri əhatə edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının qısa bir SWOT təhlili apardıqdan sonra anlayırıq ki, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün neft sektorunu gücləndirmək üçün məqsədyönlü siyasət milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin prioritet vəzifəsi və istiqamətidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafı üçün inkişaf perspektivlərinin bu təhlilinə əsasən, onların uğurlu həyata keçirilməsi üçün strukturu və fəaliyyət planını təşkil edən 6 əsas səbəb müəyyən edilməlidir (Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее»).

1) Ölkədəki makroiqtisadi və siyasi sabitlik;

- 2) Qəbul edilə bilən investisiya mühiti;
- 3) Ölkədə maliyyə müstəqilliyini təmin etmək üçün valyuta ehtiyatlarının mövcudluğu;
- 4) Qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün öz sosial-iqtisadi modelinin mövcudluğu;
- 5) Azərbaycan məhsullarının dünya bazarına tranzitini genişləndirmək imkanı;
- 6) Azərbaycanın aparıcı iqtisadi güclər arasında etibarlı tərəfdaş kimi tanınması;

Bu şərtlər, onların səmərəli istifadəsi və bütövlükdə bütün strukturun işləməsi üçün uyğun bir quruluş və əlavə fəaliyyət planı hazırlamağa imkan verir. Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinin 5 əsas ölçüsü var:

- ÜDM şaxələndirilməsi əsasən qeyri-neft sektoruna yönəldiləcək;
- İxracatın şaxələndirilməsi yenilikçi mal və xidmətlər payının yenilənməsinə əsaslanacaq;
- İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatına əsaslanan tərəfdaşların şaxələndirilməsi;
- Natural Təbii kapital, fiziki kapital, insan və institusional daxil olmaqla institusional təminatın şaxələndirilməsi;
- Regional iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi;

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” Konsepsiyasına əsasən, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin əsas istiqamətləri formalaşdırıldı. Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcək inkişafına əsas strateji baxış davamlı iqtisadi böyüməyə və yüksək sosial rifaha nail olmaq üçün mövcud resurslardan səmərəli istifadə, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması və onların ölkədəki fəal vətəndaş iştirakıdır.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin əsas məqsədi Azərbaycanın 2020-ci ilə qədər “orta gəlirli” ölkələrin sırasına daxil olması, karbohidrogen ixracatından asılılığın aradan qaldırılması, mövqelərinin möhkəmləndirilməsi və daha da irəliləməsidir.

İqtisadi inkişafı ilə bağlı əsas məqsəd Azərbaycanın bölgədə lider statusunu qorumaq və beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sistemində rəqabətə davamlı iştirakçı

olan bir ölkəyə çevrilməkdir. “Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış” əsasən inkişaf konsepsiyası iqtisadi yönümlü iqtisadi modelə əsaslanır və rəqabət qabiliyyətinin artırılması və iqtisadiyyatın strukturunun inkişaf etdirilməsi qeyri-neft ixracının artmasına təkan verəcəkdir. İnnovasiyanın təşviqi və genişləndirilməsi, qeyri-neft sənayesinin sürətlə inkişafı ilə bərabər, ölkədə biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması üçün müsbət zəmin yaradacaqdır.

Yüksək rəqabətli iqtisadiyyatın formalaşması Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi üçün prioritetdir. Daha əvvəl də qeyd edildiyi kimi, Azərbaycanın sosial-iqtisadi modeli spesifik bir xarakter daşıyır. Azərbaycan effektiv dövlət tənzimləməsinə və yetkin bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi model formalaşdırmağa çalışır. Təcrübə göstərir ki, qlobal rəqabət qabiliyyətli effektiv iqtisadi sistem yalnız sərbəst rəqabət və sahibkarlıq fəaliyyətinə əsaslanan bazar münasibətlərində mövcud ola bilər. Konsepsiyada qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan dövlətində keçid dövrünün sona çatması və yetkin bazar münasibətlərinin formalaşması kontekstində dövlət tənzimləmə və idarəetmə funksiyaları adətən makroiqtisadi sabitlik qorunması, işgüzar atmosfer yaxşılaşdırılması sahəsində həyata keçiriləcəkdir. İqtisadi sistemlərin rəqabət qabiliyyətini daha çox artırmaq məqsədilə passivdən aktiv vergi siyasəti üzrə tədricən keçid təmin olunacaq, vergi dərəcələri optimallaşdırılması məqsədilə görülən tədbirlər biznes üçün əlverişli şərait yaratmağa kömək edəcəkdir (Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее»).

Mövcud neft hasilatı strukturunun yaxşılaşdırılması və qeyri-neft sektorunun inkişafı neft və bununla birlikdə qaz istehsalı, nəqli və emalı sistemlərinin inşa olunması, yenidən qurulma və modernləşdirilməsi üçün bir istiqamət kimi xarakterizə olunur. İqtisadiyyatın müvafiq qurumlar əsasında inkişafı dairəsində neft, qaz emalı, həmçinin neft-kimya zavodlarından təşkil olunmuş kompleksin yaradılması da planlaşdırmaqdadır. Kompleks formalaşması lazımı sərmayələri cəlb edəcək, ətraf mühit standartlarına uyğun olacaq, son məhsulların istehsalı üçün texnoloji zəncir yaradacaq, hazır məhsulların rəqabət qabiliyyətini artıracaq, bu sahədəki ixracın həcmi və çeşidini genişləndirəcəkdir.

Konsepsiyanın əhatə etmiş olduğu dövrdə alternativ (bərpa edilən) enerji mənbələrinin istifadəsini sürətləndirmək üçün təşviq tədbirlərinin gerçəkləşdirilməsinə, institusional mühit inkişafına, elmi-texniki gücləndirilməsinə yönəlmiş işlərin aparılması planlaşdırılır. 2009-cu ildə BMT-nin İnkişaf Proqramı ilə əməkdaşlıq çərçivəsində “Azərbaycanda davamlı enerjinin inkişafının təşviqi” layihəsində fəal iştirak edən Azərbaycanın Alternativ və Bərpa olunan Enerji Mənbələri üzrə Dövlət Agentliyi yaradıldı. Bu agentliyə görə, Azərbaycanın külək enerjisi təxminən 4,5 min meqavat, biokütlə - 1,5 min meqavat, geotermal və geotermal enerji - 800 meqavat, kiçik su elektrik stansiyaları - 350 meqavat potensialı var.

Yerli xammala əsaslanan istehsal ilə xarakterizə olunan sənaye müəssisələri yaradılması yolu ilə bölgələrin inkişafı, təklif bitməmişdir. Polad istehsalı müəssisələrinin, neft və qaz emalı və neft-kimya komplekslərinin inkişafı və tikintisi üçün böyük bir potensial var. Sənaye müəssisələrində innovativ texnologiyaların inkişafının əsas xüsusiyyəti bölgələrdə sənaye şəhərciklərinin yaradılmasıdır. Bu baxımdan konsepsiyanın əhatə etdiyi dövrdə məqsəd iqtisadi bir potensial nəzərə alınmaqla (iqtisadi kimya emalı üçün sənaye şəhərləri də daxil olmaqla) hər bir iqtisadi bölgə üçün xüsusi iqtisadi zona yaratmaq və sənaye şəhərciklərinin təşkili hədəflənir.

Nəqliyyat infrastrukturunun formalaşması Azərbaycanın həm bölgədəki bir çox ölkələrlə, həm də uzaq ölkələrlə ticarət əlaqələri qurmasına imkan verəcəkdir. Ölkənin strateji coğrafi mövqeyindən səmərəli istifadə Respublikanın bölgələrində maddi-texniki bazanın formalaşmasına imkan yaradır. İnkişaf etmiş nəqliyyat şəbəkəsi və xidmətləri ölkənin istehsal və investisiya mərkəzi kimi cəlbediciliyini artırmağa imkan verir. Bu istiqamətin əsasını yerli və xarici nəqliyyatın idarə olunması mexanizmi strukturunun formalaşdırılması təşkil edir. Bu baxımdan avtomobil, dəmir yolu, su, hava, həmçinin yeraltı (metro) nəqliyyatına vahid strateji yanaşmasını əks etdirən ümumiləşdirilən tədbirlərin gerçəkləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Ölkənin Avropa-Qafqaz-Asiya, həmçinin Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizində rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün Azərbaycan ərazisindən

yük daşınması ilə bağlı xərclərin azaldılması, ixrac-idxal əməliyyatları və tranzit xərclərinin azaldılması üçün tədbirlər görülməkdir. 2016-cı ilin yanvarında Bakıda Şimal-Cənub layihəsinin yaradılması ilə bağlı müzakirələr Rusiyadan Hindistana Azərbaycan üzərindən yük və sərnişin axınının artırılmasına imkan vermişdir. “Şimal-Cənub” sərnişinlərin və yüklərin daşınması üçün Sankt-Peterburqdan Mumbay limanına qədər ümumi uzunluğu 7200 kilometr olan çox modalı bir yoldur. Hindistan, İran və Fars körfəzinin digər ölkələrindən Rusiya ərazisinə (Xəzər dənizi keçərək) və daha sonra Şimali və Qərbi Avropaya tranzit yük axınlarını cəlb etmək üçün yaradılmışdır. Dəhlizin dəyəri və potensialı, əhatə edə biləcəyi əmtəə bazarı ilə qiymətləndirilə bilər. Proqnozlara görə, bu rəqəmin ildə 20 milyon tondan çox olduğu təxmin edilir. 2016-cı ildə Azərbaycan Astarasından İran sərhədinə qədər səkkiz kilometr uzunluğunda bir dəmir yolunun inşasını nəzərdə tutan tikinti işlərinin birinci mərhələsini başa çatdırmaq, burada da Astara çayı üzərindən bir körpü inşa ediləcəkdir. Növbəti illərdə Ələtdə Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının tikintisi başa çatacaq, dəniz donanması yenilənəcək və genişləndiriləcək, nəqliyyat və logistika mərkəzi tikiləcək, Bakı-Böyük Kəsik və Bakı-Yalama dəmir yolları bərpa ediləcək. Eyni zamanda, dəmir yolu nəqliyyatının əsas yollarında zəruri olan yenidənqurma işləri aparılacaq, nəqliyyat parkı yenilənəcək, bütün yollarda alternativ cərəyan çəkmə sisteminə keçid təmin ediləcəkdir (Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее»).

Üçüncüsü, vacib istiqamətlərdən biri, informasiya cəmiyyətinə keçid üçün informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının istifadəsidir. İKT-nin inkişafı, elektron xidmətlərin inkişafı, Milli Elektron Təhlükəsizlik Mərkəzinin inkişafı yolu ilə informasiya cəmiyyətinə keçid bu sahəni tənzimləmənin əsas yollarıdır. Süni peykin imkanlarından istifadə illik gəliri artırmağa və bununla da qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirməyə imkan verir. Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin məlumatlarına görə 2007-ci ildən bəri informasiya və rabitə sektorunun gəlirlərinin artımı ildə 25-30% -ə çatır.

Milli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin dördüncü sahəsi insan kapitalının və sosial sahələrin inkişafıdır. Bu istiqamətin əsas cəhətləri səhiyyə məsələləri, müasir

təhsil sisteminin formalaşdırılması və sosial müdafiə sisteminin təkmilləşdirilməsidir.

Prezident İlham Əliyevin davamlı kursuna uyğun olaraq səhiyyə xərcləri üçün 2015-ci il büdcəsindən 708,0 milyon manat və ya 2014-cü illə müqayisədə 6,4 faiz çox vəsait ayrılmışdır, səhiyyə sahəsində 13 dövlət proqramı və tədbirinin maliyyələşdirilməsinə 161,0 milyon xərclənmişdir. Respublikada təsdiqlənmiş “2014-2020-ci illər üçün ana və uşaq sağlamlığının yaxşılaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı” nəticəsində ana və uşaq ölüm nisbəti azaldı. Beləliklə, 2006-cı ildə hər 100 min diri doğuş üçün ana ölümü əmsalı 34,2 idisə, 2013-cü ildə bu rəqəm 14,5 idi. Müvafiq illərdə 1000 diri doğuşa düşən uşaq ölümü nisbəti 11.9-dan 10.8-ə enmişdir. Qaçqınların sosial müdafiəsi və yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün çox işlər görülür. Ölkəmizin 2015-ci ildə üzləşdiyi iqtisadi və maliyyə çətinliklərinə baxmayaraq, Azərbaycan ölkənin bölgələrinin iqtisadi potensialının, xüsusən də iqtisadiyyatın aqrar sektorunun inkişafında, insan kapitalının və əqli mülkiyyətin istifadəsində layihələri azaltmaq niyyətində deyil. Yuxarıda göstərilən istiqamətlərə nail olmaq üçün Azərbaycan bu strukturun effektiv tənzimlənməsi və fəaliyyət göstərməsi mexanizmlərini hazırlayır və nəzərdən keçirir. Bu mexanizmlərə aşağıdakılar daxildir (Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее»):

- Vergi və gömrük mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və formalaşdırılması;
- İxracat dəstək sistemindən istifadə;
- Kənd təsərrüfatı sektorunun potensialının artırılması;
- Ticarət banklarının kredit verməsi və aktiv iştirakı yolu ilə kiçik və həmçinin orta sahibkarlığa dəstək;
- İstehsal və xidmətlərin inkişafı.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, təbii ehtiyatların potensialından səmərəli istifadə üçün Azərbaycan neft və qaz yataqlarından istifadə edərək, neft ixracı və ölkəni dəyişdirmək və dəyişdirmək üçün neft-kimya məhsullarını yaxşılaşdıraraq iqtisadiyyatı gücləndirəcək bir quruluş yaratmağa çalışır.

Qəbul olunmuş və uğurla gerçəkləşdirilən regional inkişaf dövlət proqramında, həmçinin bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı üçün əlavə tədbirlərdə nəzərdə tutulan

vəzifələrin icra olunması ölkədə qeyri-neft sahəsinin davamlı inkişafı üçün, keyfiyyətinin yüksəldilməsinə kömək etmişdir bölgələrdəki kommunal xidmətlər və sosial infrastruktur, artan investisiya, yeni müəssisələr yaratmaq, iş yerləri açmaq və nəticədə məşğulluq və yoxsulluğun azaldılması. Nəticədə, Dövlət Proqramının icrası dövründə daxili məhsulun özü 3,3 dəfə, eyni zamanda qeyri-neft sektorunda - 2,8 dəfə, sənayenin sektorunda - 2,6 dəfə, aqrar təsərrüfatında - 1,7 dəfə artıb. Hədəfli tədbirlər nəticəsində bu dövrdə 1,5 milyon daimi iş daxil olmaqla 2 milyondan artıq təzə iş yeri açıldı, 100 mindən artıq müəssisə açıldı, işsizlik yüzədə 5-ə, yoxsulluq səviyyələri yüzədə 5,1-ə endirildi. Beləliklə, Dövlət Proqramı dairəsində görülən genişmiqyaslı iş bölgələrin sonrakı illərdə inkişaf etməsi üçün möhkəm şərait yaratdı.

Hal-hazırda ölkənin bölgələrinin, eyni zamanda kənd yerinin sosial-iqtisadi inkişafı, infrastrukturun və sosial xidmətlərin yaxşılaşdırılması, bölgələrdə yaşayan insanların məşğulluğunun və maddi rifah halının artırılması istiqamətində işlərin genişləndirilməsi məqsədilə Dövlət Sosial-İqtisadi Proqramı 2019-2023-cü illərdə Azərbaycan Respublikası Bölgələrinin İnkişafı” uğurla davam edir.

Bu gün keyfiyyətə yeni iqtisadi modelini inkişaf etdirən Azərbaycan, Avropa ilə Asiya arasındakı siyasi və ticarət əlaqələrini genişləndirməklə yanaşı, Qafqaz nəqliyyat dəhlizini inkişaf etdirir və böyük layihələrin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Qurucusu və iştirakçısı Azərbaycan olan beynəlxalq transmilli layihələr həyata keçirilməsi nəticəsində dövlətimiz beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi və mərkəzinə çevrildi. Respublikada iri bir gəmiqayırma zavodu inşa edildi. Xəzərin hövzəsindəki ən iri beynəlxalq Ələt dəniz ticarət limanı və Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu istifadəyə verilmə tarixi bir hadisədi (Концепция развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее»).

5 oktyabr 2016-cı il tarixində, Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev, yerli qeyri-neft məhsullarının xarici bazarlarda “Made in Azerbaijan” markası ilə geniş miqyaslı təşviqi haqqında fərman imzaladı. Bu Fərman ixracatı stimullaşdırmaq və “Made in Azerbaijan” markasını xaricdə tanıtmaya məqsədi ilə 9 müxtəlif dəstək mexanizmini əhatə etməkdədir. Hal-hazırda “Made in Azerbaijan” brendi altında 3 mindən çox məhsul ixrac olunur.

Azərbaycan ölkəmizin rəqabətqabiliyyətli məhsullarının ixracını təşviq etmək üçün xaricdə ticarət evlərinin sayını artırır. Hazırda fəaliyyətlərini gücləndirmək məqsədilə təşkilati işlər aparılır.

Azərbaycanda gerçəkləşdirilən davamlı inkişaf strategiyasının özü beynəlxalq təşkilat və iqtisadi strukturlar tərəfindən yüksək dəyərləndirilir. Dünya Bankı ilə Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının tərəfindən hazırlanmış “Doing Business 2020” illik hesabatı üzrə Azərbaycan ilk 20 islahat ölkəyə daxil olub.

2.2. Qeyri neft sektorunun mövcud vəziyyəti və əsas göstəricilərin təhlili

Dünyada son onilliklər ərzində baş verən texnoloji və iqtisadi dəyişiklikləri qiymətləndirərək inamla deyə bilərik ki, informasiya cəmiyyətinin formalaşması prosesinin şahidi oluruq ki, bu da öz növbəsində yeni bir tipin inkişafına birbaşa təsir göstərir. Biliklərin və yeni fikirlərin iqtisadi artımın əsas amillərinə çevrildiyi dünya iqtisadiyyatının inkişaf tendensiyası milli iqtisadiyyatın yenilikçi və intellektual tipdə köklü çevrilməsinin və onun daha da təkmilləşdirilməsinin zəruriliyini diktə edir.

Azərbaycanda mövcud xammal iqtisadiyyatı xammalın dünya qiymətlərinin konyunkturasından müəyyən dərəcədə asılılığı müəyyənləşdirir. Bu, inamla deməyə imkan verir ki, indiki inkişaf mərhələsində iqtisadi inkişafın yenilikçi yoluna alternativ yoxdur və Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri qlobal dünya iqtisadiyyatında layiqli yer tutmaqdır.

“Bir ölkənin beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti” ölkənin açıqlıq və rəqabət şəraitində iqtisadi sisteminin nisbətən yüksək göstəricilərini təmin etmək qabiliyyətini xarakterizə edir ki, bu da əhalinin gəlirlərinin, səmərəliliyinin və məhsuldarlığının yüksək və sabit artım templərinə çatmaqla yanaşı genişlənməklə ifadə olunur.

Tarixən beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti anlayışı beynəlxalq əmək bölgüsündə milli iqtisadiyyatların müqayisəli üstünlüklərindən istifadə nəzəriyyəsinə əsaslanır. Bunlar arasında ilk növbədə zəngin təbii ehtiyatlar, əlverişli coğrafi, iqlim, infrastruktur amillər və ucuz işçi qüvvəsi var.

Müəyyən müqayisəli üstünlüklərə sahib olan ölkə, məhsullarını bu cür üstünlükləri olmayan ölkələrə ixrac etmək və müəyyən üstünlüklərə sahib olan ölkələrdən məhsul idxal etmək imkanına malikdir.

Milli rəqabət qabiliyyəti ölkənin rəqabətçi üstünlüklərindən istifadə etmək və əhalinin həyat keyfiyyətini təmin etmək üçün uzunmüddətli iqtisadi böyümə və resurslardan səmərəli istifadə üçün şərait yaratmaq qabiliyyəti ilə müəyyən edilir.

Beynəlxalq İqtisadi Forumun 2014-2015-ci illər üçün reyting qiymətləndirməsinə görə, Azərbaycan 2013-14-cü illərin illik göstəriciləri ilə müqayisədə mövqeyini kəskin dərəcədə yaxşılaşdırmışdır. Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən hər il tərtib olunan 2012-2013-cü illər üçün dünya iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin reytingində Azərbaycan dünyanın ən rəqabətli 50 iqtisadiyyatı siyahısına daxil oldu və 144 ölkə arasında 46-cı oldu. Keçən illə müqayisədə ən yüksək artım Azərbaycanda əmtəə bazarının səmərəliliyi baxımından qeydə alınıb. Azərbaycanın rəqabətqabiliyyətlilik indeksi il ərzində 4.3-dən 4.41-ə yüksəldi. Beynəlxalq İqtisadi Forumun reytinglərinin təhlili göstərir ki, bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün mövcud rəqabət üstünlüklərini qorumaqla yanaşı, yüksək texnologiyalara əsaslanan yeni, yenilikçi bir iqtisadiyyat tətbiq edərək daha yüksək səviyyəli üstünlüklərə keçmək üçün mümkün olan hər şeyi etmək vacibdir. Eyni zamanda, Beynəlxalq İqtisadi Forumun indekslərinin belə dinamikası da bunu yalnız uğurlu makroiqtisadi göstəricilər hesabına etmək mümkün olmayacağını iddia etməyə imkan verir (Kərimov Ə.İ., Kərimov C.Ə. 2016: c.145).

Azərbaycanda işgüzar mühitin daha da yaxşılaşdırılması, investor hüquq və mənafelərinin mühafizəsi, yerli və xarici sahibkarlar üçün səmərəli iş şəraitinin təmin olunması istiqamətində önəmli tədbirlər görülmüş, özəl sektorun dövlət iqtisadiyyatındakı pay 82 faizədək artmışdır. 2002-ci ildən indiyə qədər İş adamlarına Sahibkarlıq Kömək Milli Fondu vasitəsi ilə 2 milyard dolları keçən məbləğdə güzəştə malik kreditlər ayrılıb; yalnız 2014-cü il həmin rəqəm 380 mln. dollar olub.

Azərbaycan dövlətinin xarici borcu ümumi daxili məhsul 10 faizini müəyyən qədər üstələyir ki, bu isə dünyanın ən aşağı göstəricilərindən biri hesab edilir.

Tanınmış beynəlxalq iqtisadi, maliyyə, həmçinin reyting mərkəzi Azərbaycan iqtisadiyyatının daimi inkişafın proqnozlaşdırır və bunun üçün görülən tədbirləri təqdirəlayiq hesab etməkdədir. 2014-2015-ci illər üzrə Dünya İqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabətlik Hesabatına görə, Azərbaycan rəqabətqabiliyyətlilik indeksində 144 ölkə arasına 38-ci yeri yüksəlmişdir.

Ölkəmizdə bütün tədbirlər dünya iqtisadiyyatı inkişaf tendensiyası nəzərə alınaraq, konkret proqram əsasında və yeni texnologiyalardan istifadə etməklə həyata keçirilir. Ölkəmiz dünyada mövcud olan yeniliklərə yiyələnir və konkret sahələri əhatə etməkdə olan yeniliklərin təşəbbüskarı olaraq çıxış edir. Bu aspektdə Azərbaycan dövlətinin “brendi” olan Prezidentin yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi və rəhbərliyi altında yaradılmış “ASAN xidmət” mərkəzləri ayrıca qeyd olunmalıdır. “ASAN xidmət” ölkə və əhali münasibətləri, ictimai xidmətlər üçün təzə bir yanaşmanın mütərəqqi bir modeli olaraq, bürokratik əngəllər, mümkün korrupsiya hallarının ortadan qaldırılmasına çox müsbət təsir edir. Hal-hazırda “ASAN xidmət” nümunələri başqa ölkələr tərəfindən yaxından öyrənilməkdədir, bu təcrübənin özü geniş yayılır (Kərimov Ə.İ., Kərimov C.Ə. 2016: s.145).

Son illərdə ölkə iqtisadiyyatının güclənməsi Azərbaycanın beynəlxalq əmək bölgüsündə mövqeyini xeyli yaxşılaşdırmasına imkan verdi. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının inteqrasiyası və beynəlmilləşməsinin müasir mahiyyəti Beynəlxalq Əmək bölgüsü əsasında müəyyən edilir. Beləliklə, dünya bazarlarında ölkələrin istehsal etdiyi malların ümumi həcmnin göstəricisini müəyyənləşdirir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya istehsal amillərini və malların sərbəst hərəkətini əhatə edir. İqtisadi inteqrasiyadan keçən Azərbaycan Respublikası, siyasi baxımdan müstəqil qalmaqla yanaşı, iqtisadi baxımdan bir-birindən asılıdır. Azərbaycan Respublikasının regional iqtisadi əlaqələri nəzərə alınaraq, onun sərfəli coğrafi mövqeyi göz qabağındadır.

Beynəlxalq əmək bölgüsündə Azərbaycan neft istehsalı və emalı, kimya və elektrik sənayesi, neft mühəndisliyi, qara və rəngli metallurjiya, tikinti materialları istehsalı, meşə təsərrüfatı və qida sənayesi bölgəsi kimi seçilir. Ümumiyyətlə,

sənaye və xüsusilə ağır sənayenin sahələri respublika iqtisadiyyatının ən vacib həlqəsidir. Məlumatlar 2015-ci il sentyabr ayının sonunda göstəricilərlə təsdiqlənir, burada sənaye sektorunun 40%, inşaat sektorunda 16% və mal dövriyyəsinin həcmi təşkil edən mühüm rolu görə bilərsiniz.

Cümhuriyyətin ümumi milli məhsulun yarısından çox hissəsi sənaye istehsalında yaradılır ki, bunun da 70% -i Abşeronda cəmlənib və neft və neft emalı sənayesindən ibarət olmaqdadır, bununla birlikdə digər sahələrin, ilk növbədə kimya, elektrik, maşınqayırma, həmçinin qara metallurgiya, sığ bağlıdır. Üstəlik, sənaye potensialının 50% -ə qədərini cəmləşdirən və ölkə iqtisadiyyatı üçün əsas olan neft və əlaqəli sahələr, postsovet məkanındakı mövcud olan ənənəvi texnoloji əlaqələr pozulma səbəbindən istehsal prosesi çətinliklər yaşayır. Həmçinin, yeni neft yataqları işlənməsinə yönəldilən xarici investisiyalardakı artım nəzərə alınaraq ən perspektivlidir. Azərbaycan dövlətinin sənaye potensialının demək olar ki, 1/5 hissəsi neft-kimya maşınqayırması, radioelektronika və alət istehsalı da daxil olmaqla maşınqayırma kompleksindən ibarət olmaqdadır. Həmin sənayenin ixrac məhsullarının arasında elektrik mühərriki, kabel məhsulu, avtomatik mexanizasiya vasitələri, məişət kondisionerləri, soyuducu və s. Azərbaycanın metallurgiyası da neft sənayesinin ehtiyaclarını ödəməklə sığ bağlıdır.

Tikinti materialları istehsalı zəngin təbii daş, əhəng daşı ehtiyatlarına əsaslanır. İstehsalı ilə təmsil edilir. Tikinti materialları sənayesi üzrə sement istehsal edən müəssisələr var - Qaradağ zavodu, genişlənmiş gil (Masallı). Respublikanın yüngül sənayesi müxtəlif quruluşu ilə seçilir: pambığın təmizlənməsi, tekstil, tikiş, ipək istehsal olunması (Bərdə, Şirvan, Şəki - qədim ipəkçilik mərkəzləri), yun yuma (Yevlax), trikotaj, dəri, həmçinin ayaqqabı. Azərbaycanlıların zəngin bacarıqları və milli ənənələrini nəzərə alaraq, quruluşunda xalça, zərgərlik, ipək məmulatı istehsalı və mis qabların istehsalı ayrıca yer tutur. Artıq sahibkarlıq infrastrukturunun formalaşması üçün lazımi mexanizmlər yaradılıb. Sahibkarlara maliyyə, məlumat və konsaltinq köməyi göstərən strukturların fəaliyyəti gücləndirilmişdir. Cümhuriyyətin İqtisadi İnkişaf Nazirliyində fəaliyyət göstərən Sahibkarlığın İnkişaf Departamenti, Sahibkarlığa Kömək Milli Fond, İstehlak Malların Ekspertiza

Mərkəzi, Kiçik, həmçinin Orta Müəssisələr İnkişafı Agentliyi Azərbaycan, sahibkarlığa dəstək siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətə böyük kömək edir; investisiyaların təşviqi üçün məsləhət fondu olan Bakıda daima ticarət və sərqi mərkəzi fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Sahibkarlar Şurasının yaradılması özəl sektor nümayəndələrinin dövlətlə sıx təmas qurmasına imkan yaratdı, mövcud problemlərə vaxtaşırı baxılması və aradan qaldırılması üçün tədbirlərin hazırlanması üçün şərait yarandı.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dövlətinin rəqabət qabiliyyəti artmasına yeni ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların tətbiq edilməsi, yeni sahələrin yaranması (məsələn, alternativ enerji mənbələrinin tətbiqi və tullantıların emalı müəssisəsi), xarici investisiyalar cəlb edə bilən məşğulluq artımı, məhsulların, şəhərlərin, yolların və s. təmizliyinin artması (Kərimov Ə.İ., Kərimov C.Ə. 2016: c.145).

Yuxarıda göstərilən rəqabətqabiliyyətlilik amilləri hamısı Azərbaycanın rəqabət üstünlüyünün formalaşmasına və daha da böyüməsinə əhəmiyyətli töhfə verə bilər. Onların qarşılıqlı əlaqəsi və qarşılıqlı asılılığı Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyi amillər sistemini təşkil edir

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafı və ölkənin dünya iqtisadiyyatına səmərəli inteqrasiyası üçün əlverişli şəraitin yaradılması müstəqillik əldə etmiş bir çox ölkə, o cümlədən Azərbaycan üçün prioritet vəzifədir. Azərbaycan beynəlxalq birliyə sürətlə inteqrasiya etməkdədir. Hazırda Azərbaycan beynəlxalq aləmdə bərabər hüquqlu tərəfdaş kimi qəbul olunur və bu şərtlərlə yanaşı uzunmüddətli əməkdaşlıq qurulur. Belə bir mühitdə inam yaratmaq xüsusi önəm kəsb edir və həmin etimad bəzi prinsiplər üzərində qurulur. Bu prinsiplərdən biri isə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olmaqdır.

Azərbaycanı beynəlxalq aləmə inteqrasiya etmək və ölkə daxilində xarici ticarətin gücləndirilməsi üçün müvafiq beynəlxalq tənzimləmə bazası yaratmaq məqsədi ilə Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olması ilə bağlı həmmüəlliflik əsərlərindən istifadə olunur.

1997-ci il Azərbaycan Respublikasının Ümumdünya Ticarət Təşkilatına ərizə vermək barədə qərar qəbul etdi. Hal-hazırda Azərbaycan bu təşkilat üzrə müşahidəçi

statusuna sahibdir və ÜTT üzrə üzv olmaq üçün məqsədyönlü tədbirlər görür. Azərbaycanda ÜTT-də danışıqlar prosesində iştirak edən bir Koordinasiya Qrupu yaradıldı. Xarici ticarətin yaxşılaşdırılmasında ən böyük fayda ÜTT şərtlərinin yerinə yetirilməsidir. Qəbul edilmiş hər hansı qərardan asılı olmayaraq, Uruqvay raundunun prinsipləri və normaları ümumilikdə dövlətin ticarəti üçün faydalıdır. Əməliyyat xərclərinin azaltmağa və bir dövlətin ticarətinin rəqabət qabiliyyətinin artırmağa kömək edirlər. Azərbaycan dövlətinin ÜTT-yə hansı şərtlərlə qoşulacağı önəmlidir.

ÜTT üzrə üzv olan ölkələrin üç statusu var: inkişaf etmiş, inkişaf etməkdə olan və ən aşağı inkişaf etmiş ölkələr.

Danışıqlar prosesində iştirak edən bəzi amillərin xüsusi əhəmiyyətin qeyd etmək gərəkdir. Birincisi, kənd təsərrüfatının milli iqtisadiyyatda rolu, əlverişli əkinçilik ənənələrinin olması, bu sənayenin inkişafı üçün əlverişli aqrosənaye iqliminin olması və ölkə əhalisinin yarısından çoxunun yaşayış yeri nəzərə alınır. Bildiyiniz kimi, ÜTT-yə üzv olmaq barədə danışıqlar dövründə və ümumiyyətlə ÜTT-nin özündə aparılan ticarət danışıqlarında kənd təsərrüfatı ən mübahisəli sahə sayılır. Bunu yaxın vaxtlarda ÜTT-yə üzv olan ölkələrin təcrübəsi və Cancun və Hong Kongda keçirilmiş Nazirlər Konfransı təsdiqləyir. ÜTT üzvlərinin verdiyi sualların cavabları Azərbaycanın beynəlxalq ticarət rejimi haqqında tam təsəvvür yaradır. Fakt qeyd etmək olar ki, suallar toplusunun hər bir təqdimatında onların sayı azalır.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq ticarəti haqqında qanunvericilik 1992-ci ildən başlayır. İlk növbədə qonşu ölkələrdən mal idxalını tənzimləmək üçün istifadə olunmağa başladı. Ticarət tənzimləməsinin növbəti mərhələsi 1994-cü ildə başladı. Bu mərhələdə hökumət beynəlxalq ticarətlə əlaqəli bütün məsələləri geniş şəkildə əhatə etməyə çalışdı. Bütün müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik bazasının formalaşdırılması Azərbaycanın xarici ticarət fəaliyyətinin vacib üstünlüklərindən biridir.

✓ Xidmətlərin göstərilməsinin ilk metodu ÜTT-yə üzv ölkələrin ərazilərindən digər ÜTT-yə üzv ölkələrə xidmətlərin göstərilməsidir.

✓ İkinci metod - müəyyən istehlakçı xidmətləri göstərmək, digər ÜTT üzv ölkələrinə xidmətlər göndərmək məqsədi ilə.

✓ Üçüncü metod - ÜTT üzvü olan hər hansı bir ölkənin hüquqi və ya fiziki şəxsinə xidmət göstərmək, başqa bir ÜTT üzvü ölkəsində kommertiya iştirakı məqsədi ilə.

✓ Dördüncü metod - ÜTT üzvü bir ölkənin vətəndaşı kimi fiziki olaraq, başqa bir ÜTT üzvü ölkənin ərazisinə daxil olarkən xidmətlər göstərə bilər.

Beləliklə, Azərbaycan, vəzifələr barədə ilkin təkliflər yaratmaq mərhələsində həyata keçirdiyi xidmətlər ilə əlaqədar olaraq, qarşısına 2 hədəf qoyub (Kərimov Ə.İ., Kərimov C.Ə. 2016: c.145).

❖ İlk məqsəd milli bazarda normal rəqabət mühiti və xidmət sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli mühit yaratmaqdır.

❖ İkinci hədəf, beynəlxalq rəqiblərlə müqayisədə hələ zəif və ya hələ hazır olmayan, həmçinin ölkənin gələcək inkişafı üçün zəruri olan xidmətlərin vacib sahələrinin qorunmasını təmin etməkdir.

Hazırda aktual olan məsələlərdən biri də qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsidir. Burada Azərbaycan üçün əsas məqsəd ÜTT-nin təqdim etdiyi tələblərə Azərbaycanın qanunvericilik bazasına uyğunluqdur. Bu baxımdan 25 avqust 2015-ci ildə təsdiqlənmiş “2008-2015-ci illər Azərbaycanda əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatı üzrə Dövlət Proqramı” xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Əhalinin qida bazasının təmin olunmasına və ixracatın artırılmasına yönəlmiş bu proqram nəticəsində kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafı davamlı hala gəldi. 2012-ci ilin 9 ayının nəticələrinə görə kənd təsərrüfatı istehsalı sahəsində% 6,3 artım qeydə alınıb. Əvvəlki ilə nisbətən taxıl istehsalı 1,6%, o cümlədən buğda istehsalı 1,7% artmışdır. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin statistik göstəricilərinə görə, Azərbaycanda kənd təsərrüfatı ümumi ÜDM-in 5,4% -ni təşkil edir.

İdxal olunan mallar əsasən nəqliyyat vasitələri və həmçinin onların hissələri, elektron avadanlıqlar, quru vasitələri, hava və su nəqliyyatı, qida məhsulları, əsas metallar və onlardan hazırlanan məhsullar, kimyəvi məhsullar, mebel və onların hissələri, dərman məhsullarıdır. 2002-ci ildən bəri sosial-iqtisadi inkişafın davamlı

hala gəldiyi, bazar iqtisadiyyatına keçidin tamamlandığı və ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə öz layiqli yerini tutduğu yeni bir dövr başladı və bu da xarici ölkələrin artmasına səbəb oldu. Hazırda özəl sektorun payı 85% -i keçib və bu da xarici dövlətlərlə xarici iqtisadi əlaqələrin həcmnin artmasına şərait yaradır.

Müxtəlif statistik məlumatlar nümunələrindən istifadə edərək milli ticarətin inkişafını və iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasını nəzərdən keçirək.

Aşağıdakı cədvəldə müstəqillik dövründə Azərbaycanda beynəlxalq ticarətin dinamikası göstərilir. Müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikası beynəlxalq ticarət dövriyyəsinin 8 dəfə, ixracı 10 dəfə, idxalı isə 12 dəfə artmışdır. Ən yuxarı müsbət saldo 2008-ci il 40,5 mlrd. ABŞ dolları qeydə alınıb. Bu, həmin illər yüksək neft qiymətləriylə əlaqəli idi. Təəssüflər olsun ki, bu gün neft qiyməti təsəlliverici deyil, bu da təbii olaraq ticarət dövriyyəsinə azaldır və idxalın həcmi azaldır və bununla da ölkəyə kapital axını azaldır.

Beynəlxalq ticarətin inkişafı, yəni imicin yüksəldilməsində və beynəlxalq aləmdə bir yerin yaradılmasında, milli məhsul və xidmətlərin beynəlxalq bazara maneəsiz girişinin təmin edilməsində, ölkənin idxal potensialının gücləndirilməsində və idxalın yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Müasir şəraitdə Azərbaycan dünya iqtisadiyyatına həm yeni imkanlar yaradan həm də yeni problemlər yaradan çətin inteqrasiya şərtləri ilə qarşılaşır. Buna görə də, bu gün Azərbaycan üçün əsas olan ona verilmiş imkanlardan düzgün istifadə və problemlərin vaxtında müəyyənləşdirilməsi və onlardan çıxış yoludur.

Beləliklə, beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafının müxtəlif ölkələrin milli təsərrüfatlarının dünya iqtisadiyyatına sürətləndirilmiş inteqrasiyası olduğu qənaətinə gəlmək olar. Bu təbii olaraq bütövlükdə ölkənin iqtisadi və sosial inkişafına gətirib çıxarır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA QEYRİ-NEFT SEKTORUNDA İXRAC POTENSİALININ İSTİFADƏNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Qeyri neft sektorunun ixrac potensialının tənzimlənməsinin qanunvericilik bazası və onun təkmilləşdirilməsi

Ölkənin sosial-iqtisadi, sosial və mədəni həyatın əhatə edən bütün sahələrin inkişaf etmədi ulu öndərin ismi ilə bağlıdır. Belə ki, dünya səviyyəli ictimai və siyasi xadim Heydər Əliyev titanik söyləri, qətiyyətləri, məhv edilməz siyasi iradəsi nəticəsində müasir Azərbaycan Respublikası yaradıldı, ölkəmiz beynəlxalq aləmdə öz layiqli yerin tutdu.

Azərbaycan dövlətinin hərtərəfli inkişafı, onun daha da irəliləməsi üçün dayanıqlı zəminlərin yaradılması zəngin təcrübə, yüksək siyasi idarəetmə ilə rəhbərlik bacarıqlarına və yorulmaz Heydər Əliyev özünün sosial-iqtisadi strategiyasının gerçəkləşdirilməsi nəticəsində mümkün olubdur. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının formalaşması üzrə Heydər Əliyevin xidməti əvəzsizdir.

1969-cu il Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə gəlişi ilə dövlətin iqtisadi inkişafı, gələcəyin zəngin iqtisad potensialı və xalqın rifahı yüksəldilməsi üçün təməllərin qoyulmasına yönəlmiş prosesə başlanğıc verildi. Azərbaycanı Sovet İttifaqının qabaqcıl ölkələrindən birinə çevirmək üçün bütün sahələr üzrə geniş islahatlar həyata keçirən Heydər Əliyev o dövr Azərbaycan tarixində xeyli bir dönüşə imza atdı.

Parlaq rəhbərin gerçəkləşdirdiyi məqsədyönlü tədbirlərin nəticəsində dövlət iqtisadiyyatında önəmli struktur dəyişiklikləri həyata keçirildi, sənayenin və kənd təsərrüfatı bütün sahələri üzrə inkişaf əldə edildi, sənayenin yeni sahələri yaradıldı, tədqiqat sahələrinin inkişafına diqqət birbaşa istehsal ilə əlaqəli olaraq artırıldı. Azərbaycan bütün SSRİ qabaqcıl texnologiyalar istehsalata tətbiq sahəsində lider yer tutmuş, məhsullar keyfiyyəti yaxşılaşdırılmışdır. 1969-1985-ci illər 581 adda yeni növ maşın, avadanlıqlar, aparat və alət nümunələri yaradılmışdır. Ölkəmizdə 350 adda istehsal olunan məhsullar dünyanın 65 dövlətinə ixrac edildi. Müqayisə

məqsədlə qeyd edirik ki, belə ki, 19-cu əsr 1969-cu ilə qədər ölkəmizdə 735 iri sənaye obyektı tikilmişdirsə, onda Heydər Əliyev rəhbərliyinin ilkin dövründə onların sayı cəmi 14 il 1048-ə çatıb.

Neft sənayesində iqtisadiyyatın inkişafındakı rolunu nəzərə almış Heydər Əliyev 1970-ci illər həmin sahənin dinamik inkişaf etməsinə nail oldu, neft-kimya sənayesinin modernləşdirilməsinə təmin etdi. Məhz ulu öndərimizin rəhbərliyi altında neft sənayesinin inkişafı üçün təzə bir mərhələ başladı, “qara qızıl”-ın Azərbaycan dövlətinin rifahına xidmət göstərən bir vasitəyə çevrilməsinin əsası qoyuldu.

Ümummillı liderimizin uzaqgörən və çevik siyasəti sayəsində Azərbaycan daha sonra pambıqçılıq və üzümçülük daxil olmaqla bütün Sovet İttifaqı üzrə ən qabaqcıl əkinçilik respublikasına çevrildi. Bu dövrdə respublikanın iqtisadiyyatında önəmli struktur dəyişiklikləri edildi, yeni müərəqqi sənaye sahələr - yüzlər fabrik, fabrik, istehsal müəssisəsi yaradılmışdı.

Azərbaycan dövlətinin gələcək inkişafı üçün yönəlmiş bütün bu stratejik əhəmiyyətə malik illər üçün şəxsən rəhbərlik etmiş Heydər Əliyev, 29-u dekabr 2000-ci il tarixli “Yeni 2001, yeni əsr və üçüncü minilliyin münasibətilə Azərbaycan millətinə müraciətində” bu illərdə aparılan titanik işin qiymətləndirilməsindən sonra: “1970-1985-ci illərdə xalqımızın yaradıcılıq işlərinin salnaməsi üzrə ən parlaq səhifələr olaraq daxil oldu. Davam edən transformasiyaların miqyası baxımından iqtisadiyyatda və sosial sahədə aparılan dərin struktur islahatlarının mahiyyəti, xalqın rifah halının yeni keyfiyyət səviyyəsinə keçməsi, doqquzuncu, onuncu, həmçinin on birinci beşillik dövrlərdir. Azərbaycan dövlətinin yeni tarixindəki ən vacib yerlər”.

Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəlləri müstəqilliyini təzədən bərpa etmiş Azərbaycan dövlətində müstəqilliyin ilk illəri yaranan siyasi böhranlar, Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin nəticəsində respublikamızın ərazilərinin 20%-nin ələ keçirilməsi, 1 milyondan çox soydaşımızın doğma torpaqlarından qovulması, sosial-iqtisadi böhranın kəskinləşməsinə səbəb oldu və nəticədə, dövlət iqtisadiyyatı idarəolunmaz vəziyyətdə idi. İqtisadiyyatın yeni dövr tələbləri ilə uyğunsuzluğu, yerli və ittifaq səviyyələrində müəssisələr arasındakı əlaqələrin pozulması, 1990-cı

illərin əvvəllərində ölkənin iqtisadi, siyasi, informasiya blokadası, ÜDM-in həcmi, sənaye istehsalı, xarici ticarət dövriyyəsi azaldı, inflyasiya idarəolunmaz bir səviyyəyə çatdı. İstehsal sahələrinin uğursuzluğu nəticəsində işsizlik nisbəti artdı və əhalinin pul gəlirləri azaldı.

Heydər Əliyevin 15 iyun 1993-cü il hakimiyyət üzrə qayıdışı ilə ölkənin iqtisadi həyatı da daxil olmaqla bütün sahələrdə taleyüklü dəyişikliklərin təməli qoyulmuşdu. Azərbaycan dövlət və ölkə iqtisadiyyatını yaxınlaşan fəlakət və xaosdan xilas etmiş Heydər Əliyev, dövlətin iqtisadi cəhətdən bərpası üçün təcili tədbirləri görməyə başladı. Qısa vaxt ərzində ölkə üzrə bazar iqtisadiyyatının formalaşması üçün qanunvericilik bazası yaradılmışdı, məqsədyönlü dövlət proqramları qəbul olundu, institusional islahatlar həyata keçirildi və mülkiyyət münasibətləri üzrə əsaslı dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün müvafiq addımlar atıldı.

Dərin islahatlara töhfə vermə üçün 1993-2003-cü illər qəbul olunmuş 1715 qanunlar və qaydaların çoxu məhz ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin qanunvericilik təşəbbüsünün əsasında parlamentə təqdim edildi. Heydər Əliyev rəhbərliyi zamanı 70-dən artıq qanun qəbul edildi, 100-dən artıq fərman və sərəncam imzalandı, iqtisadi sahələri tənzimləyən 30-a qədər dövlət proqramları təsdiq edildi.

Ümummilli liderimizin dərin iqtisadi islahatlar strategiyası üzrə dövlət iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişaf etməsi üçün neft amilindən məharətli istifadə faktı ayrıca yer tutur. Ulu öndərimizin daxili və xarici təzyiqlər olmasına baxmayaraq, 13 şirkətdən təşkil olunmuş beynəlxalq bir konsorsium ilə imzalanması, 1994-cü ilin sentyabrında Azər-Çıraq-Günəşli neft yataqları işlənməsi üçün “Əsrin müqaviləsi”nin uğur qazanması idi.

1996-cı ildə Bakı-Novorossiysk ixrac neft boru kəmərinin, 1999-cu ildə Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çatdırılması üçün Bakı-Supsa boru kəmərinin istifadəyə verilməsi, Bakı-Tfilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri inşası barədə müqavilənin imzalanması, Heydər Əliyevin perspektivli siyasətinin nəticəsidir. Düşünülən iqtisadi siyasət nəticəsində makroiqtisadi sabitliyin özü əldə

edildi, davamlı iqtisadi artım təməli qoyulmuŐdu v  əhalinin yaŐayıŐ səviyyəsinin yüksəldilməsində əhəmiyyətli nailiyyətlər əldə olundu.

H. Əliyevin m yy nl Ődirdiyi sosial-iqtisadi siyasətin önəmli istiqamətlərinin biri də infrastrukturun inkiŐaf etməsi idi və müasir Azərbaycan dövlətinin yaratıcısı bu sahə üzrə çox önəmli iŐl r g rm Őd r. Bu baxımdan, ölkədəki beynəlxalq və tranzit dəhlizlər v  yollar inkiŐafı, Ő h r v  b lg daxili yol nəqliyyat infrastrukturası, eləcə də milli yol nəqliyyat sisteminin dünya rabitə məkanına sürətli integrasiya olunması mərkəzdə idi ulu  nd rimizin rəhbərliyi altında həyata keçirilən nəqliyyatın inkiŐafı siyasətidir. Bunun  c n TRACECA, Őimal-Cənub nəqliyyat dəhlizləri v  INOGEYT proqramının tətbiqinə baŐlanmışdı. Nəticə etibarilə, Azərbaycanımız Xəzər regionunda böyük bir multimodal nəqliyyat qovŐađına v  mühüm neft və qaz tranzit ölkəsinə  v rildi.

Bu dövr də 19,4 mindən çox sahibkarlıq subyektinə 1,2 mlrd. manatdan çox m bl đd  g z Őtli dövlət borcu verilib. Həmin kreditlər 113 min təzə iŐ yeri a ılmasına Ő rait yaratdı. Dövlət büdcəsi gəlirləri 14,2-dən çox, vergi gəliri 7,3, dövlət büdcəsinin məsrəfləri 13,9, ev depoziti 24 dəfə, bank aktiviyi 18 dəfə artmışdır. Hazırda özəl sektorun ümumi daxili m hsuldakı payı yüz də 83, m Őgulluqdakı payı isə yüz də 73,9-dur.

Azərbaycanın qazandıđı uđurlar aparıcı reyting agentliklərinin qiymətləndirməsində  z əksini tapmışdır. Beləliklə, Doing Business hesablamalarına əsasən, 2009-cu il respublikamız dünya dövlətləri arasında “ n İslahat ı ölkə” olaraq qiymətləndirilmişdir.

2015-ci ildən baŐlayaraq cənab Prezidentimizin rəhbərliyi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatı keyfiyyət baxımdan yeni bir mərhələ üzrə qədəm qoydu. Qlobal iqtisadi  ađırıŐların milli iqtisadiyyata  v rilm siyl  əlaqəli iqtisadi islahatların təzə istiqamətləri göstərilmişdir. Odur ki, 2016-cı ildən bəri dünyada baŐ vermiş iqtisadi proseslərin fonunda dövlət iqtisadiyyatının inkiŐafına, investisiya və iŐg zar mühitin daha da yaxŐılaŐdırılmasına, sahibkarlıđın geniŐl ndirilm  prosesi  c n səmərəli imkanlar yaradılmasına, qeyri-neft ixracı artırılmasına y n lm Ő bir sıra önəmli qərar qəbul edildi. erli sahibkarlara dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi də daxil

olmaqla idxal əvəzetmə, əsas məqsəd sistemətik bir dərin iqtisadi islahatlar həyata keçirilməsi üçün müəyyən olunmuşdur.

Dünya İqtisadi Forumunun sonuncu hesabatına görə, Azərbaycanımız dünyanın ən rəqabətli 50 iqtisadiyyatı qrupuna daxil oldu və MDB dövlətləri arasında liderliyin qorudu. BMT İnsan İnkişafı Hesabatına görə, Azərbaycan İnsan İnkişaf İndeksinə görə yüksək səviyyədə insan inkişafı qrupuna daxil edilmişdir.

Hörmətli Prezident İlham Əliyev bildirdi ki, hazırda ən vacib hədəf Azərbaycanı inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırmaqdır. Hazırda ölkədə həyata keçirilən bütün iqtisadi islahatlar kökündə sosial problemlər aradan götürülməsi, əhalinin sosial müdafiəsi gücləndirilməsi və dövlətin bütün vətəndaşlarının rifahının yaxşılaşdırılması üçün bir mühitin yaradılması məqsədi durur. Belə bir mühitin yaradılması daimi iqtisadi inkişafın təmin olunması, maliyyə sisteminin, işgüzar mühitin inkişafı, insanların hüquqları və qanunla qorunmuş mənafelərinin qorunması, habelə birbaşa sosial problemlərin həlli üçün yönələn tədbirlər yolu ilə gerçəkləşdirilə bilər.

Həmçinin, Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin dərin iqtisadi islahat paketi üzrə sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması, lisenziya tələb edilən fəaliyyət növləri sayının 59-dan 37-yə enməsi, və sahibkarlıq fəaliyyəti növləri üçün verilən icazələrin sayının azaldılması - 330-dan 87-ə kimi.

Beləliklə, ölkə daxilində sahibkarların şikayətlərinə baxılması, həmin sahədəki şəxslərin hüquqları və qanunla qorunmuş mənafelərinin qorunması sahəsində şəffaflığı və obyektivliyi təmin etmək üçün Prezident tərəfindən 2016-cı ilin əvvəlində imzalanan müvafiq sərəncamlar qəbul edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, mərkəzi və yerli icra hakimiyyət orqanlarında Apellyasiya Şurası yaradıldı.

Dövlət başçısının “İnvestisiyaların təşviqi ilə əlaqəli əlavə tədbirlər barədə” 18 yanvar 2016-cı il tarixi sərəncamı ilə qeyri-neft məhsulları ixracı ilə məşğul olmuş şəxslərin dövlət büdcəsindən geri ödəniş dəstəyi ilə təmin olunması ilə bağlı hüquqi baza yaradıldı.

Prezidentin Fərmanı ilə ölkənin maliyyə, həmçinin bank sisteminin effektiv inkişafını və sabitliyin təmin etmə, maliyyə bazarlarının rəqabət qabiliyyətini artırmaq, kreditorlar, sığortaçılar, investorlar və maliyyə bazarlarının başqa iştirakçılarının hüquqlarını qorumaq üçün 3 fevral 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası, ictimai hüququn hüquqi şəxsiyyəti olan Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası. Struktur, institusional, təşkilati və tənzimləyici sistemin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan hərtərəfli islahatların ayrılmaz hissəsi kimi yeni fəaliyyət mandatı olan bir otaq yaratmağın əsas məqsədi ölkəmizdə maliyyə sahəsinin tənzimlənməsi çərçivəsini modern global çağırışlar fonu üzrə yeni keyfiyyət səviyyəsi, habelə maliyyə bazarları və bazar iştirakçıları və maliyyə institutlarının daimi inkişafını təmin edir.

“Sahibkarlıq sahəsində həyata keçirilən yoxlamaların dayandırılması barədə” Azərbaycan Respublikası Qanunu əsasında 1 noyabr 2015-ci il tarixindən vergi yoxlamaları, yoxlamalar istisna olmaqla sahibkarlıq sahəsindəki bütün yoxlamalar 2 il müddətinə dayandırılıbdır.

Ölkə iqtisadiyyatında sahibkarların yüksələn rolunu, məşğulluq prosesinin təmin edilməsində sahibkarlığın inkişafının müstəsna önəmini nəzərə alan cənab Prezident, cəmiyyətdə sahibkarlıq üçün dəstək atmosferinə təkan vermə üçün “Sahibkarlar Günü”-nü təsis etdi (hər il respublikada 25 aprel tarixində qeyd olunur).

Mallar və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməyinin daha çevik və şəffaf gerçəkləşdirilməsi və vəzifəli şəxslər ilə vətəndaşların arasında münasibətlərin müasir idarəetmə prinsiplərinin əsasında inkişafı üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 21-i may 2016-cı il tarixi Fərmanına əsasən Gömrük sərəhad keçid məntəqələrdən sahibkarların risk dəyərləndirilməsi əsasında təmin edildiyi, Dövlət Gömrük Komitəsin Yaşıl Dəhlizin və digər giriş sistemlərinin tətbiq edilməsi üçün uyğun infrastruktura yaratdığını söylədi. 1-i Avqust 2016-cı ildən etibarən sahibkarların hamısı Yaşıl Dəhlizdən və digər giriş sistemlərindən istifadə etmə fürsəti əldə etdilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin “2016-cı il vergi sahəsindəki həyata keçiriləcək islahatların istiqamətləri və vergi inzibatçılığı təkmilləşdirilməsi barədə”

4-ü avqust 2016-cı il tarixi Sərəncamını da qeyd etmək yerinə düşər. Sərəncamın icra olunması nəticəsində Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinə ümumilikdə 56 maddə əhatə edən 201 dəyişiklik olunmuşdur. Mülki dövriyyə iştirakçılarının arasında həyata keçirilən əməliyyatlar və hesablaşmaların şəffaflığını artırmaq üçün “Nağdsız ödənişlər barədə” Azərbaycan Respublikasının yeni qanunu qəbul edildi. Ümumiyyətlə, dəyişiklik iqtisadi fəaliyyətin böyüməsini, sahibkarlığın inkişafını və bütövlükdə ölkənin davamlı inkişafını təmin edir.

Bundan əlavə, Prezidentin qanunvericilik təşəbbüsü kimi Milli Məclis tərəfindən qəbul edilmiş “Vergi ödəyicilərinin vergi borclarının 2017-ci il 1-i yanvar tarixin vaxtdan etibarən tənziplənməsi barədə” Qanun respublikada sahibkarlığın inkişafı üçün təkan verməyə, əlverişli şərait yaratmağa yönəlib. Qanuna görə, vergi ödəyicilərinin 1-i yanvar 2017-ci ilə Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş müddətdə ödəmədikləri üçün hesablanan faizlər üzrə borcları tam həcmdə silinmiş və maliyyə sanksiyaları üzrə borcları silinmişdir.

Sahibkarlığa göstərilən dəstəyin davamı olaraq, “İcra hakimiyyətləri və dövlət büdcəsindən maliyyələşmiş təşkilatların fəaliyyətindəki satınalmaların səmərəliliyinin artırılması üzrə əlavə tədbirlər barədə” Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı həmin Fərman ancaq dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilmiş icra hakimiyyət orqanlarının və təşkilatların fəaliyyətinin səmərəliliyini artıraraq yanaşı, həm də respublikada sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsinə, həmçinin biznes və investisiya mühitinin əlverişli və rəqabət qabiliyyətinin daha da artırılmasına yönəlib. Əminliklə deyə bilərik ki, bu fərman Azərbaycan sahibkarlarına idxalı əvəz etməklə yanaşı ixracatı artırmaq üçün yeni imkanlar açır.

Dövlət rəhbərinin imzaladığı Fərmana əsasən yaradılan azexport.az İnternet Portalı, Azərbaycan Rəqəmsal Ticarət Mərkəzi, qeyri-neft sahəsinin ixrac imkanlarının genişləndirilməsinə xidmət edir, həm də rəqəmsal ticarət mərkəzi kimi fəaliyyət göstərir. regional əhəmiyyətli, Azərbaycan Respublikası mövqelərini daha çox möhkəmləndirmə məqsədi güdür.

Yuxarı hissədə göstərilənlərlə birgə həyata keçirilən islahatların çərçivəsində Mənzil İnşaat Dövlət Agentliyi, Qida məhsulları Təchizatı və Təchizat Agentliyi, Dövlət İmtahan Mərkəzləri, Qida Təhlükəsizlik Agentliyi yaradıldı. standartlaşdırma, metrologiya, akkreditasiya və patent hüquq obyektlərinin qorunması sahəsində “Azərbaycan Metrologiya İnstitutu”, “Azərbaycan Standartlaşdırma İnstitut”, “Azərbaycan Akkreditasiya Mərkəzləri” və “İctimai hüququn hüquqi şəxslərinin yaradılması haqqında əmr verilmişdir Patent və Ticarət Nişanları Mərkəzi “ilə dövlət əmlakı özəlləşdirilmə prosesinin inkişaf etdirilməsi, bir sıra inşaat layihələrinin metallurgiya kompleksi üzrə bərpa işləri üçün icazə verilməsinin sadələşdirilmə prosesi, korporativ idarəetmə standartlarının tətbiq edilməsi və başqa sahələrdə islahatlar aparılmışdır.

3.2. Qloballaşma şəraitində qeyri neft sektorunun ixrac potensialından istifadənin yüksəldilməsi yolları

Modern qloballaşma proseslərinin dərinləşmiş olduğu bir mühitdə milli iqtisadiyyatlarının inkişaf etmə tempindən geridə qalması və respublikada mövcud olan qeyri-neft sektoru sahələrinin rəqabət həyata keçirmək qabiliyyətinin aşağı olması həmin sahədə optimal iqtisadi modellər işlənilib hazırlanması və həmin modellərin məğzində adətən iqtisadi maraqlar qorunmasını, iqtisadiyyat sahələr şaxələndirilməsin, iqtisadiyyatın xammal, həmçinin təbii ehtiyatlardan asılılıq amilləri azaldılması və s, kimi prioritet vəzifələri qarşıya qoyulmalıdır. İqtisadiyyat sahəsinin xammal və təbii ehtiyatlardan asılılığı azaldılması bir mənalı şəkildə qeyri-neft sənayesi sahələri inkişafın və qeyri-neft sənaye məhsullarının ixracının həvəsləndirilməsi olaraq dövlət tənzimləmə alətlərinin tələb etməkdədir.

Yaxın gələcəkdə Azərbaycanın ölkədəki valyuta gəlirlərini artırmasının yeganə yolu, bu iş sahəsinin siyahıya alındığını da nəzərə almasaq, qeyri-neft sektorundakı məhsulların ixracını artırmaqdır.

Meyvə və tərəvəz məhsulları qeyri-neft ixracında əsas rol oynayır. Bu ilin yanvar-fevral aylarının nəticələrinə görə xarici bazarlara 75 milyon dollardan çox

63 min ton tərəvəz və meyvə göndərilmişdir ki, bu da qeyri-neft məhsullarının ümumi ixracının dördü birindən çoxunu təşkil etmişdir.

Ancaq kənd təsərrüfatı ixracatındakı artımlara bahis etmək bir qədər risklidir. Buradakı əsas satış bazarı yerli istehsalçıları qorumaq üçün meyvə və tərəvəz məhsullarının idxalının məhdudlaşdırılması imkanlarını nəzərdən keçirir. Koronavirus epidemiyası və vətəndaşların özünü təcrid etməsi tələbin kəskin azalmasına səbəb oldu və istixana təsərrüfatlarının sahibləri ölkəyə idxalın məhdudlaşdırılması tələbi ilə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə müraciət etdilər.

Bu şərtlər daxilində Azərbaycanın kənd təsərrüfatı sektoru üçün özünün yüngül sənayesini və bununla əlaqəli sənayeləri inkişaf etdirmək ehtiyacı olduğu üçün Azərbaycanın özündə də tələbatı əhəmiyyətli dərəcədə artırma bilən pambıq istehsalını artırmaq daha sərfəli ola bilər.

Qeyd edək ki, 2020-ci ilin yalnız iki ayında 30,3 milyon dollara 21,7 min ton pambıq lifi və 6,268 milyon dollara 2,735 min ton pambıq ipliği ixrac edilmişdir ki, bu da bütün qeyri-neft ixracatının 10,3 faizini təşkil etmişdir.

Bundan əlavə, Azərbaycan üçün perspektivli ixracat istiqaməti karbohidrogen xammalının dünya bazarlarında satışı ola bilər, lakin onun emalı məhsulları, xoşbəxtlikdən, ölkədə artıq SOCAR Polimer və SOCAR Carbamid müəssisələri istifadəyə verilmişdir. Beləliklə, iki hesabat ayında yalnız polipropilen (birincil forma) xaricə 14,5 milyon dollar və ya bütün neft ixracatının 4,9% -i ilə göndərildi.

Əlbətdə ki, hər hansı bir iqtisadi böhran zamanı məhsulları bazarda yüksək tələbat olan qızıl mədən sənayesində işi sürətləndirməyə dəyər. Bu ilin yanvar-fevral aylarında 27,3 milyon dollar məbləğində qızıl ixrac edildi ki, bu da bütün neft ixracatının 9,2% -ni təşkil etdi.

Bu gün inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatı üçün istiqamətlərdən biri də onların dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasıdır. Bu cür ölkələrin uğurlu inteqrasiyası üçün ilk növbədə istehsal potensialını, dünya bazarlarının dəyişən ehtiyaclarına uyğunlaşmasını gücləndirmək lazımdır. İnvestisiyalar bu işdə mühüm rol oynayır və məhsuldar potensialın inkişafı ilə beynəlxalq rəqabət qabiliyyəti arasında əlaqə yaradır.

AZƏRTAC İqtisadiyyat Nazirliyinin mətbuat xidmətinə istinadla xəbər verir ki, Azərbaycanda sənayenin, xüsusən də qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün aparılan hərtərəfli işlər iqtisadi şaxələndirmə siyasətinin vacib istiqamətlərindən biridir. Investisiyaları stimullaşdırmaq, istehsal və ixrac potensialını artırmaq üçün ciddi addımlar atılır və təsirli mexanizmlər tətbiq olunur. Ən yeni texnologiyalardan və qabaqcıl dünya təcrübəsindən istifadə Azərbaycan sənayenin inkişaf tempini artırır, ənənəvi sənaye sahələrinin genişləndirilməsi və modernləşdirilməsi ilə yanaşı yeni istehsal və emal müəssisələri də yaradılır. Qeyri-neft sənayesindəki müəssisələrin istehsal və ixrac potensialının artırılması, o cümlədən investisiyaların stimullaşdırılması, sənaye və sənaye parklarının potensialının inkişafı üçün təsirli mexanizmlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Belə mexanizmlərdən biri də investisiyaların genişləndirilməsini və təşviq edilməsini təşviq etməkdir. İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən verilən Investisiyaların Təşviqi Sənədi sənaye, kənd təsərrüfatı və turizm ilə məşğul olan hüquqi və fərdi sahibkarların müəyyən vergi və gömrük güzəştlərindən istifadə etmələrini təmin edir. Nəticədə, İqtisadiyyat Nazirliyindən müvafiq investisiya təşviqi sənədi almış fərdi sahibkar 7 il ərzində əldə etdiyi gəlirin 50 faizi, hüquqi şəxs isə mənfəətin 50 faizi üçün vergi ödəməkdən azaddır.

İnvestisiyaların cəlb olunduğunu təsdiqləyən sənəd həm də maşın və avadanlıqların idxalı zamanı vergi və gömrük güzəştlərinin alınması üçün əsasdır. Hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar təsdiqləyici sənəd əsasında 7 il müddətinə maşın, texnoloji və digər avadanlıq idxal edərkən ƏDV və gömrük rüsumlarından tamamilə azaddırlar.

Bu günə qədər 455 layihənin həyata keçirilməsi üçün 379 sahibkarlıq subyektinə investisiya cəlb edilməsinə dair sənədlər verilmişdir: bunların yüzdə 59-u sənaye, yüzdə 40-ı kənd təsərrüfatı və 1-i turizmlə əlaqədardır. Bu layihələrin icrası nəticəsində yerli istehsalda 4,18 milyard manata qədər investisiya qoyulması, 29,6 mindən çox yeni iş yerlərinin açılması planlaşdırılır. Layihələrin təqribən 87%-i regionların payına düşür.

Artıq 300-dən çox investisiya layihəsinə start verilib, onların çərçivəsində 25 mindən çox iş yeri açılıb. İstehsal olunan məhsullar uğurla Rusiya, Gürcüstan, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və digər ölkələrə ixrac olunur.

Beləliklə, qeyri-neft sənayesi ixracatındakı əsas artım istiqamətləri pambıq və ondan hazırlanan əsas məhsullar, bununla birlikdə neft-kimya məhsulları və qızıl mədən sənayesinin məhsulları ola bilər.

2020-ci ilin yanvar-fevral aylarında Azərbaycandan ixracat 3.249 milyard dollar, idxal 1.787 milyard dollar, xarici ticarət profisiti 1.462 milyard dollar olaraq qiymətləndirilir.

İnvestisiya cəlb etmə sənədləri alan hüquqi və fiziki şəxslərə (fərdi sahibkarlara) 3.623 təsdiqedicə sənəd verilmişdir, nəticədə müasir texnoloji avadanlıqların idxalı üçün vergi və rüsumlar ödəməkdən, təxminən 653 milyon dollar məbləğində azad edilmişdir.

Həyata keçirilən işlər nəticəsində qida, içki, kağız və karton, tikinti materialları, kauçuk və plastik məhsullar və s. İstehsal edən yerli müəssisələrin istehsal və emal gücləri artmış və ixracdakı payları da əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.

Cari ilin ötən dövrü ərzində 34 sahibkarlıq subyektinin 35 layihəsinə investisiya cəlb olunması ilə bağlı sənədlər təqdim edilmişdir. Onların icrası nəticəsində yerli istehsalat 158 milyon manata qədər sərmayə qoyulması, 1600-dən çox yeni iş yerinin açılması planlaşdırılır. Buradakı layihələrin 88% -i bölgələrə aiddir. Təqdim olunan sənədlərin 66%-i müxtəlif sənaye sahələrindəki investisiyalara, qalan 34% -i kənd təsərrüfatına aiddir.

Göstərilən müddətdə maşın, texnoloji və digər zəruri avadanlıqların idxalı üçün investisiya sənədləri alan hüquqi şəxslərə və fərdi sahibkarlara təqribən 70 milyon ABŞ dolları məbləğində 415 təsdiqedicə sənəd verilmişdir.

Bu təşviq mexanizmlərindən istifadə sahibkarların investisiya layihələrinə daha çox investisiya yatırması, istehsalı genişləndirməsi və rəqabətə davamlı ixrac yönümlü məhsullar üçün əlavə imkanlar yaradır. Azərbaycan da bir çox ölkələr kimi müxtəlif fəaliyyət sahələrində xarici investorları cəlb edərək investisiya imkanlarını genişləndirir. İqtisadi böyüməyə nail olmaq, iqtisadiyyatın bütün sahələrində

rəqabət qabiliyyətini təmin etmək, investisiya qoyuluşlarını artırmaq üçün hərtərəfli və ardıcıl işlər aparılır. Qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafı və buna görə iqtisadi mənbələrdən iqtisadi asılılığın azaldılması Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin əsas hədəfləridir.

Planlaşdırılan əsas hədəflər qeyri-neft sənayesinin, o cümlədən emalın inkişafını təmin etmək, eyni zamanda bölgələrin zənginliyindən və təbii şəraitindən səmərəli istifadə edərək kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalını artırmaqdır. Sənəddə nəzərdə tutulan makroiqtisadi tədbirlərdən aşağıdakıları qeyri-neft sektorunun əsasən ixrac potensialının inkişafı və artırılması üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir (Ширай В.И. 2003: с.528):

- ölkədə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması, investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi, antiinhisar və digər iqtisadi münasibətləri tənzimləyən qanun layihələrinin hazırlanması, bölgələrin inkişafına təkan verən qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;

- bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı layihələrinə maliyyə dəstəyinin artırılması;

- vergi dərəcələrinin optimal səviyyəyə endirilməsi;

- kənd təsərrüfatı istehsalçılarına vergi tətlinin tətbiqi siyasətinin davam etdirilməsi;

- gömrük dərəcələrinin optimal səviyyədə daha da qorunması;

- şimalda, cənubda böyük gömrük terminallarının və sərbəst gömrük zonalarının yaradılmasıdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, aşağıdakı tədbirlər kənd təsərrüfatı sektorunun ixrac potensialından istifadənin inkişafı üçün təkan ola bilər:

- aqrar islahatların dərinləşdirilməsi;
- kənd təsərrüfatı sektoruna dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi;
- subsidiyalardan səmərəli istifadə;
- meliorasiya işlərinin sürətləndirilməsi;
- gübrələrin öz istehsalının təşkili;
- ölkədə istehsal olunmayan gübrələrin və dərmanların və avadanlıqların idxalının saxlanılması;

- Aqrolizinq şirkətinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması;
- kənd təsərrüfatında sığorta sisteminin təşkili və s.

İslahatın uğurla həyata keçirilməsi aqrar sektorun inkişafında həlledici rol oynayır. Son illərdə kənd təsərrüfatında görülən tədbirlər qida istehsalının dinamik inkişafı üçün imkanlar yaratdı, respublikada əkin strukturunda ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu.

Son illərdə Azərbaycanın kənd təsərrüfatı məhsullarının postsosialist ölkələrə ixracı imkanları da genişləndi, xüsusən də kənd təsərrüfatı sektorundakı emal məhsulları. Xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, hökumətlərarası ticarət müqavilələrinin imzalanması bu prosesə müsbət təsir göstərmişdir.

Müxtəlif faktorların təsiri altında daxili ixrac strukturunda müəssisələrin məhsul tədarükünün payı azalır. Bu gün ixracat qlobal ixracat quruluşuna zidd olan son dərəcə xoşagəlməz bir quruluşa və daha da inkişaf etmiş ölkələrin ixrac strukturuna sahibdir.

Eyni zamanda, hazır məhsul istehsal edən ölkə müəssisələri tərəfindən ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsində bu gün çox vaxt sistemli bir yanaşma olmur və ixrac əməliyyatları əsasən birdəfəlik xarakter daşıyır və istehlakçıların müvəqqəti tələbinə əsaslanır. Xüsusi ixrac xidmətlərinin olmaması və diqqət yetərli deyil.

Bütün bir ixracat strategiyası qurmaq vəsvəsəsi beynəlxalq ticarət əlaqələrində iştirak edən şirkətlər üçün böyük böyümə imkanlarını itirməklə nəticələnir.

Beləliklə, strukturunda yüksək texnoloji məhsulların və yenilikçi məhsulların payının artırılması yolu ilə ixracat fəaliyyətinin yüksək keyfiyyətli inkişafına ehtiyac göz qabağındadır. Bu, ölkə Prezidentinin çıxışlarında dəfələrlə vurğulanmış və bir sıra fərmanlarında öz əksini tapmışdır.

Resurs və istehsal potensialının miqyası baxımından ölkə bölgələrinin qeyri-mütənasibliyi səbəbindən əksər təsisçiləri dünya iqtisadiyyatına zəif inteqrasiya olunmuşdur, ixracat payı əhəmiyyətsizdir.

Bu konsepsiya əsasında yaradılan təşkilati strukturun məqsədi bölgəyə ixrac üçün məhsul istehsalına yönəlmiş müəssisə və təşkilatlar tərəfindən məhsulların satış bazarlarını genişləndirmək və bunun üçün təşkilati, hüquqi və iqtisadi

mexanizmlərin formalaşdırılmasıdır. Bunun üçün: bölgədə ixracın inkişafı üçün bir strategiyanın hazırlanması; regional ixrac strukturunun təkmilləşdirilməsi; bölgə müəssisələri tərəfindən istehsal olunan və ixrac olunan məhsulların çeşidinin genişləndirilməsi və keyfiyyətinin yüksəldilməsi; ixracatın coğrafi quruluşunun yaxşılaşdırılması; yenilik üçün investisiya dəstəyi üçün təsirli bir prosedurun formalaşdırılması. Strukturun əsas məqsədləri bunlardır (Ширай В.И. 2003: с.528):

1. İxrac olunan məhsulların əsas sahələrindəki regional müəssisələrin tərəfdaşları ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin təhlili

MDB ölkələri: bölgənin ixracat fəaliyyətinin inkişafının hərtərəfli təhlili; MDB ölkələrinin müəssisə və təşkilatlarının məhsullarına olan ehtiyaclarının qiymətləndirilməsi; bölgənin rəqabət üstünlüklərinin təhlili; bölgə müəssisələrinin ixrac fəaliyyətinin inkişafına təsir edən amillərin müəyyənləşdirilməsi.

2. vilayətin müəssisələri tərəfindən istehsal olunan ixrac məhsullarının keyfiyyəti problemlərinin araşdırılması: bölgədə istehsal olunan ixrac olunan məhsulların keyfiyyətinin mövcud səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və problem sahəsinin müəyyənləşdirilməsi; analoji məhsulların, alıcıların qlobal istehsalçıların təhlili və vilayətin MDB ölkələrinə ixrac tədarükünə təsirlərinin qiymətləndirilməsi; ixrac potensialının inkişafında maraqlı olan regional iş strukturlarının, birliklərin və konsaltinq şirkətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

3. əmtəə istehsalçıların məhsullarının ölkələr və əmtəə quruluşu baxımından MDB ölkələrinə ixracının artırılması üçün təlimatların hazırlanması: bölgənin MDB ölkələrinə ixrac potensialının artırılması üçün təlimatların hazırlanması; müəssisələrin sənaye ixracatını stimullaşdırmaq və dəstəkləmək üçün əsas istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi və mexanizmlərinin inkişafı; regional biznes strukturlarının bölgədəki ixrac fəaliyyətinin artırılması proseslərinə cəlb edilməsi üçün tövsiyələrin hazırlanması.

4. İxracatçılar üçün İnternet platformasının yaradılması.

5. Sənayeləşmiş ölkələrlə beynəlxalq əlaqələrin genişləndirilməsi və dərinləşdirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqə və iş.

6. MDB respublikaları ilə əlaqələrin bərpası və inkişafı.

7. Xarici iqtisadi fəaliyyətin inkişafının perspektivli məsələlərinin təhlili, ixracatın inkişafı üçün federal hədəf proqramı çərçivəsində bölgənin əsas fəaliyyətlərinin formalaşdırılması.

8. Əlverişli investisiya mühiti və prosedurları yaratmaqla rəhbərliyin müəssisələr və xarici ticarət firmaları ilə işi üçün aydın bir texnologiya quraraq özəl və xarici investorların cəlb edilməsi.

9. Dövlətin verdiyi dəstəyin səmərəli istifadəsi yolu ilə bu fəaliyyətlərin inkişafındakı problemlərin və maneələrin vaxtında müəyyənləşdirilməsi və aradan qaldırılması üçün vilayətin müəssisələrinin ixrac fəaliyyətlərinin daimi monitorinqinin aparılması.

Eyni zamanda, bölgənin maraqları, ilk növbədə digər ölkələrin bölgələri və bölgələri ilə birbaşa iqtisadi əlaqələrin qurulması yolu ilə işgüzar əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsini tələb edir. Əsas fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi paylanmanı təmin edəcəkdir. Təşkilati struktur funksiyaları:

1. Bölgənin iqtisadi potensialının ilkin vəziyyətinin təhlili və ümumiləşdirilməsi.

2. vilayətin mal və xidmətləri ilə ticarət nişanı və prestij formalaşdırmağa qadir olan müəssisə və təşkilatların beynəlxalq sərgilərdə iştirak etmək üçün bir sərgi strategiyasının və xüsusi tədbirlərin hazırlanması.

3. Müəssisələrdən faktiki və mümkün məhsul çeşidlərinin istənilməsi və qəbulu (həcmələri göstərilməklə).

4. Alınan məlumatların işlənməsi, ixrac potensialına aid məlumat kitablarının tərtib edilməsi.

5. İxrac layihələrinin biznes planlaşdırılmasında metodiki kömək.

6. ixrac potensialının hərtərəfli öyrənilməsinə dair tədqiqat işlərinin maliyyələşdirilməsinə əsas verən təkliflərin hazırlanması, daxili imkanlar və qlobal mühit nəzərə alınmaqla prioritet layihələrin müəyyənləşdirilməsi.

7. beynəlxalq maliyyə və iqtisadi təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqəsinin genişləndirilməsi

8. müəssisələrinə qarşı tərəflər, bazar şərtləri barədə təşkilati, məlumat və digər növ yardımların göstərilməsi.

9. Əsas mal qrupları üzrə marketing tədqiqatlarının aparılması və sənaye müəssisələrinin inkişafı üçün marketing strategiyasının formalaşdırılması.

10. Sənaye müəssisələrinin inkişafı üçün yenilikçi və investisiya strategiyalarının formalaşdırılması.

11. Xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsində kadr hazırlığı və bununla birlikdə əsasən yenidən hazırlıq səviyyəsinin artırılması.

Bu konsepsiyanın həyata keçirilməsi müəssisələrin maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və bütün səviyyələrin büdcələrinin gəlir bazasının gücləndirilməsi üçün hüquqi, iqtisadi və təşkilati şərait yaradacaq, məhsul ixracında depressiv tendensiyaların aradan qaldırılmasına kömək edəcək, yeni struktur və iqtisadi və beynəlxalq bazarların tələblərinə uyğun olaraq bölgənin yaxşılaşdırılmasına kömək etmək (Мехтиев И.А. 2004: с.220).

Əsas iqtisadi səmərəlilik meyarları aşağıdakı göstəricilər olacaqdır: bölgənin ixrac potensialının inkişafı; işsizliyin azalması və məşğulluğun artması; məhsul ixracının həcmində artım; ümumi istehsalda ixrac məhsullarının payının artması; xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarının sayında artım; ixracatçılardan büdcə gəlirlərinin artması; ixrac məhsullarının strukturunda yenilikçi məhsulların payının artmasına doğru dəyişiklik və s.

Bazar iqtisadiyyatına tam daxil olması sənayenin yenidən qurulması və inkişafı sahəsində müasir konsepsiyaların, texnologiyaların və mütərəqqi həllərin həyata keçirilməsini tələb edir. Eyni zamanda, metallurgiya, neft-kimya istehsalı, elektrik mühəndisliyi, dəzgah istehsalı və tekstil istehsalı kimi milli iqtisadiyyatın aparıcı sahələrinin söylərini sintez edən maşınqayırmada, liderlik yeri avtomobil sənayesidir. Müasir avtomobil sənayesi əhalinin avtomobillərin istehsalı və istismarında məşğulluğunu stimullaşdırır, dövrüyyəni artırır və digər sahələrin ehtiyaclarını müəyyənləşdirir. Bu sənayenin inkişafının əlaqəli sənayelərdə sürətləndirici təsirə və məşğulluğun davamlı böyüməsinə səbəb olduğu sübut edilmişdir - avtomobil sənayesindəki bir iş əlaqədar sahələrdə 7-8 iş yeri yaradır.

1970-ci illərdən bəri, həm avtomobil sənayesində, həm də istehsal və idarəetmə təşkilatı və texnologiyasında avtomobil sənayesində əsaslı dəyişikliklər baş verə bilər. Bu, daha çox bilik tələb edən avtomobil məhsulları alıcılarının getdikcə mürəkkəb tələblərinə cavab idi. İstehsalı və xidməti kapital tələb edir və gələcək inkişaf və çevik reaksiya üçün böyük investisiyalar tələb olunur.

Bu anda hələ də yerli avtomobil sənayesinin inkişafı üçün lazımi imkanlara malikdir: kifayət qədər uzunluqlu asfalt yollar, müştərinin tələbi ödənməyən və ən əsası AvtoVAZ, GAZ, UAZ, Ka-maAZ / SeAZ tərəfindən təmsil olunan mövcud bazalardır. Üstəlik, sənayedəki müəssisələrin çoxu inkişafa meyillidir. Bununla birlikdə, bütövlükdə sənayenin inkişaf strategiyasında və ayrı-ayrı avtomobil şirkətlərində mövcud iqtisadi proseslərdəki tendensiyaların nəzərə alınmaması azalmaya əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Ən əhəmiyyətli inteqrasiya prosesləri arasında nəhəng şirkətlərin nəzarəti altındakı aktivlərin birləşdirilməsindən, nəhəng bazar gücünə sahib olan və klasterlər adlanan müstəqil müəssisələr zənciri olan şirkətlər üçün kvazi inteqrasiya təzahürünə çevrilməsini qeyd etmək lazımdır.

Kvazi inteqrasiya fenomeni, formal olaraq müstəqil şirkətlərin davranışı üzərində nəzarətin mövcudluğu və eyni zamanda mülklərinə nəzarət edilməməsi deməkdir. Bu fenomenin səbəbləri eyni bölgədə yerləşən və vahid istehsal zəncirində iştirak edən tərəfdaş müəssisələrin qarşılıqlı fəaliyyətində yaranan üstünlüklər idi. Müxtəlif forma və təşkilatların bir klasterə inteqrasiyasını təşviq edən amillər arasında 3-nü ayırmaq adətdir (Мехтиев И.А. 2004: с.220):

- miqyas qənaətinə görə yeni texnologiyaların tətbiq olunma xərclərinin azaldılması;
- şaquli inteqrasiyada ortaq dizayn və outsorsinqdə üfüqi əməkdaşlıq daxil olmaqla, bilik tutumlu sənaye sahələrində kollektiv yeniliyin daha təsirli xarakteri;
- baş montaj zavodlarının tədarükçülərinə və satıcılarına qarşı razılaşdırılmış tələbləri;

- kompleks layihələr və proqramların həyata keçirilməsində subpodratçılığın tətbiqi yolu ilə kiçik müəssisələr də daxil olmaqla mühəndislik və konsaltinq xidmətləri üçün potensial bazarın artırılması;

- bazar ehtiyacları barədə məlumatların əldə edilməsinin genişləndirilməsi və kiçik müəssisələrin məhsul və xidmətlərinin iri müəssisələrin bazarına çıxarılması;

- kiçik müəssisələr də daxil olmaqla müəssisələrin investisiya və qrant cəlb etmək qabiliyyətinin artırılması;

- xarici tərəfdaşlara və hətta yeni bazarlara çıxmaq üçün daha səmərəli bir sistem.

Fəaliyyətin genişləndirilməsi üçün inteqrasiya prosesləri dünya iqtisadiyyatının inkişafındakı ümumi iqtisadi meyillərdən asılı olaraq daim dəyişir. İnteqrasiyanın iqtisadi subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyətini əks etdirən əsas xüsusiyyət olduğunu söyləmək daha doğru olar.

Təhlildən əldə edilən əsas nəticələr, iştirakçı sərhəd bölgələri üçün hazırlanmış, regional tələb və təklifi əks etdirən bir səriştə, məlumat xəritəsi şəklində təqdim edilməlidir:

- prioritet biznes sektorlarına yenilikçi dəstək üçün regional əsas maraqların və səriştəlik sahələrinin (regional siyasət daxil olmaqla) müəyyənləşdirilməsi;

- qiymət / keyfiyyət nisbətinin və regional xüsusiyyətlərin qiymətləndirilməsi daxil olmaqla təklif olunan xidmətlərin müəyyənləşdirilməsi (tədarük tərəfi - elm parkları və müvafiq ictimai təşkilatlar, tələb tərəfi - şirkətlər, yeni yaradılmış biznes strukturları); beynəlxalq sahibkarlıq üçün ən yaxşı təcrübələrin və problem sahələrinin müəyyənləşdirilməsi;

- kiçik və orta biznes və yeni iş strukturları arasında mövcud xarici əməkdaşlıq modellərinin müəyyənləşdirilməsi.

Bir səriştənin və bilik xəritəsinin hazırlanması prosesində regional siyasət sahəsində yeniliklərin idarəedilməsi və akademik, iş dünyası arasında üfüqi (məsələn, xarici) idarəetmə kontekstində hədəfləri əhatə edən ümumi bir strategiya inkişaf etdirmək lazımdır. Mühüm bir komponent, yeni başlayan sahibkarlara ünvanlı dəstək, universitetlər və şirkətlər arasında peşəkarlığın artırılması və

yeniliklərin ötürülməsi və innovativ inkişafın inkişafı ilə iqtisadiyyatın texnoloji yönümlü bir sektorunda sahibkarlığın inkişafı sahəsində işlərdir.

Əsas vəzifə aşağıdakı sahələr arasında koordinasiyanı inkişaf etdirməkdir:

- bilik sahəsi (universitetlər, elm parkları, regional yenilikçi ictimai birliklər);
- inzibati ərazi (yerli hakimiyyət orqanları və regional təşkilatlar, məsələn, iş mərkəzləri, iqtisadiyyatın regional şöbələri);
- təşəbbüskar bir yenilik sahəsi.

Dövlət tənzimlənməsinin təşkilati və iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə nəticələr və təkliflər verilə bilər:

1. Hal-hazırda iqtisadi inkişafın ən vacib tendensiyaları, əsasən bir-biri ilə əlaqəli milli iqtisadiyyatlar toplusu olaraq, dünya iqtisadiyyatı ilə getdikcə daha geniş qarşılıqlı əlaqəsi ilə formalaşır. Dünya iqtisadiyyatında iştirakın miqyası ölkənin xarici iqtisadi sahəsinin həcmindən asılıdır. Sonuncunun genişlənməsi ilə dünya iqtisadi proseslərinin ölkənin iqtisadi inkişafına təsiri artır.

2. Xarici iqtisadi sahə iqtisadi sistemin bir elementi olaraq, öz fəaliyyətləri ilə milli iqtisadiyyatı xarici iqtisadi mühitlə əlaqələndirən müəssisələrin sektorunun bir hissəsidir və aşağıdakıları əhatə edir (Мехтиев И.А. 2004: с.220):

- 1) istehsal sektorunun xarici bazara yönəlmiş hissəsi;
- 2) ölkəyə xaricdən gələn resursları istehlak edən dövriyyə sahəsinin bir hissəsi.

Ticarət subyektləri xarici bazarlarda tərəf-müqabilləri ilə ixrac-idxal əməliyyatları bağlayaraq qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər.

3. Xarici iqtisadi sahənin əhəmiyyətini iki suala cavab verməklə müəyyən etmək olar: çoxalma prosesində hansı yeri tutur və ölkənin inkişafında hansı rol oynayır.

4. Xarici iqtisadi sahənin təkrar istehsal prosesindəki yeri ölkənin dünya iqtisadi münasibətlərinə cəlb olunma dərəcəsindən asılıdır və müxtəlif aspektlərdən nəzərdən keçirilə bilər. Birincisi, iqtisadiyyatın xarici bazarlardan aldığı əlavə: iqtisadi mənbələrdən istifadə etməklə istehsal imkanlarının genişləndirilməsi. İkincisi, digər ölkələrlə birlikdə hazırlanan və ya onlardan satın alınan yeni texnologiyaların istifadəsi iqtisadi səmərəliliyi artırmağa bilər. Üçüncüsü, xarici

maliyyələşdirmə (ixracatdan xarici valyuta gəlirləri, xarici investisiyalar, yerli firmaların beynəlxalq sənaye kooperasiyasında iştirakı) iqtisadi artım mənbəyidir, çünki inflyasiyaya səbəb olmadan ixrac mallarının istehsalındakı artım sayəsində pul bazası artır. Dördüncüsü, yüksək səviyyədə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə pul təklifinin böyüməsi, gələcək iqtisadi artım üçün zəruri şərtidir.

5. Xarici iqtisadi sahənin ilkin qurulması və formalaşması dövründə xarici iqtisadi əlaqələrin effektivliyi əvvəlcə daxili iqtisadi amillərdən asılıdır. Orta və uzun müddətli iqtisadi şərtlər dəyişməz olduğu halda, xarici faktorun ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsirinin xarakteri xarici ticarətin səmərəliliyindən asılıdır və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artması və ya azalması ilə özünü göstərir. Rəqabət qabiliyyətindəki dəyişikliklərin istiqaməti əsasən xarici ticarətin səmərəliliyinin dinamikası ilə - ixracın və idxalın əmtəə strukturlarında dərin və yüksək dərəcədə emal və xammal ilə hazır məhsulların payı ilə müəyyən edilir.

6. Xammalın ixracatdan asılılığının gücləndirilməsi sənayedəki texnoloji yenilik səviyyəsinin aşağı salınması və xarici ticarətin daha da sərbəstləşdirilməsi amili - xarici şirkətlərin daxili bazarda son istehlak və investisiya mallarının mövqelərinin möhkəmləndirilməsi.

7. Mənfi tendensiyaların dəyişməsində son dərəcə əhəmiyyətli bir rol, xarici ticarətin səmərəliliyinin artırılmasında dövlətin aktiv mövqeyinə aiddir, əsas istiqamətləri ixracının genişləndirilməsi və məhsulların payının artmasıdır. içərisindəki istehsal sahələrinin yanında idxal tərəfi ilə rəqabəti artırarkən inkişaflarının qorunması və stimullaşdırılması.

8. Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının səmərəliliyini artırmaq üçün ixracatının genişləndirilməsi və şaxələndirilməsi, rəqabət qabiliyyətinin artırılması əsasında yerli sənaye istehsalının intensiv inkişafını təmin edən bir sıra iqtisadi siyasət tədbirləri hazırlamaq və həyata keçirmək lazımdır.

9. İxracat potensialının artması və istehsal sənayesi üçün rəqabətli ixrac bazasının formalaşması, ilk növbədə, ixrac yönümlü istehsal sənayesində texnologiyanın inkişaf səviyyəsini artırmaq üçün təsirli bir təkrar istehsal strukturunun dövlət tərəfindən stimullaşdırılması və əhəmiyyətli xərclər əsasında

əldə edilir. Dünya xammal bazarında əlverişli şərait dövründə, sənaye və ixracın struktur yenidən qurulması üçün investisiya və innovasiya mexanizminin mərkəzləşdirilmiş şəkildə daxil edilməsi müxtəlif inzibati və qanuni vasitələrin, pul və maliyyə siyasəti metodlarının istifadəsi ilə təmin edilir.

10. İxracat potensialının tətbiqi və artırılması, istehsal sənayesinin müasir ixrac bazasının formalaşdırılması üçün təsirli bir vasitə, ilk növbədə payı artırmaqla ixracın genişləndirilməsinə və şaxələndirilməsinə kömək edən sənaye məhsullarının ixracına dövlət dəstəyidir. Bu hədəflərə uğurla nail olmaq ixracın təşviqi səmərəliliyinin yüksəldilməsindən asılıdır ki, bu da müasir beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla istehsal olunmuş məhsulların ixracına institusional və təşkilati strukturun və dövlət dəstəyi tədbirlərinin təkmilləşdirilməsini zəruri edir.

11. İqtisadiyyatının beynəlmilləşmə dərəcəsinin artması nəticəsində idxalın artması həm ciddi nəticələrə səbəb ola bilər, həm də istehsal sahələrinin inkişafında hədəflərin uyğunluğu və effektivliyindən asılı olan müsbət rol oynaya bilər.

12. Gömrük və tarif siyasəti ölkədə yüksək texnoloji sahələrin inkişafı və dünya bazarında bu sahələrin məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün əlverişli mühit yaratmaq üçün vacib bir vasitədir və aşağıdakı hədəflərin təmin edilməsinə yönəldilməlidir:

1) bilik tutumlu sənaye sektorunun proteksionizmi, bir tərəfdən yerli müəssisələri əlverişsiz xarici rəqabətdən kifayət qədər qoruyur, digər tərəfdən məhsullarının texniki və texnoloji xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına kömək edir;

2) yeni elm tutumlu istehsalatların açılmasını stimullaşdırmaq: daxili müəssisələrdə onlardan hazır məhsul istehsalı üçün ölkəyə xammal və yarı bitmiş məhsulların (hissələr, komponentlər və aksesuarlar) idxalını stimullaşdırmaq.

Müdafiəni təmin etmək və yüksək texnoloji sahələrin inkişafını stimullaşdırmaq məsləhətdir:

1) istehsalı qurulmuş və ya gələcəkdə planlaşdırılan hazır məhsullar üçün idxal gömrük vergisi dərəcələrinin sıfır səviyyəsini ləğv edərək ən azı 5% -ə qaldırmaq;

2) idxal məqsədindən asılı olaraq həm idxal olunan komponentlər, xammal və texnoloji avadanlıqlarda, həm də oxşar malların öz istehsalının mövcudluğuna görə vergi səviyyəsinin fərqləndirilməsini tətbiq etmək.

13. Gömrük rüsumlarının toplanmasının tamlığı və dolayısı ilə gömrük və tarif tənzimlənməsi tədbirlərinin effektivliyi, gömrük orqanlarının yanlış bəyanat və gömrük dəyərinin azaldılmasına qarşı apardığı mübarizənin effektivliyindən asılıdır. Gömrük administrasiyasının keyfiyyətini artırmadan xarici ticarət sahəsində istehsal sənayesinin ilkin əlaqələri üçün əlverişli bir rəqabət mühiti yaratmaq çox çətin olacaq. Gömrük inzibatçılığının əsas elementi olan risk idarəetmə sisteminin məlumat və əməliyyat-axtarış komponentinin formalaşdırılması istiqamətində təkmilləşdirilməsi gömrük sahəsində vəzifələrin icrasını təmin edəcəkdir.

14. Dissertasiya tədqiqatında hazırlanmış elmi təkliflərin praktik olaraq tətbiqi xarici ticarət sahəsinin dövlət tənzimlənməsinin səmərəliliyini artıracaqdır.

Bu sahədə vergi və gömrük ödənişlərinin idarə edilməsinin optimallaşdırılması şərti ilə bu tədbirlər büdcənin və bütövlükdə maliyyə sisteminin sabitliyini təmin etmək məqsədilə xarici ticarətin milli tənzimlənməsinin gücləndirilməsinə yönəldilmişdir. Vergi mənfəəti olmayan büdcə gəlirlərinin səviyyəsi və vergi gəlirlərində müəyyən nisbi artım, bu da milli mənfəətin artmasının nəticəsidir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat göstərir ki, hazırda demək olar ki, bütün ölkələr bu və ya digər dərəcədə qloballaşma prosesinə daxil edilir. Bu mümkündür qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasına aid edilir.

1. Birincisi, bu gün keçid iqtisadiyyatının ən inkişaf etmiş qabaqcıl ölkələr istiqamətində uğurlu çevrilməsinə zəmanət verən ümumdünya üsulu, istənilən “avtomatik” rejimdə həyata keçirilə bilən bir metod yoxdur. İkincisi, inkişaf proqramları hazırlayarkən müəyyən bir ölkədə həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi hissələrdə mövcud institusional mühitin nəzərə alınması, həmçinin potensialı mövcud olan sosial və mədəni kapitalın hərtərəfli və dərinlən araşdırılması lazımdır. Həm mənbə, həm də modernləşməni əngəlləyici rolunu oynamağa qadirdir - müəyyən bir ölkənin modernləşmə strategiyasında nə qədər dəqiq və ətraflı nəzərə alınmasından asılı olaraq.

2. Post-kommunist ölkələrdə müasir modernləşmə konsepsiyaları və modernləşmə xüsusiyyətləri göstərir ki, təqlid üçün vahid bir “modernləşdirilmiş” model əvəzinə, hər bir ölkə özü üçün müstəqil olaraq “ideal” modelləri seçərək bir çox nümunə prinsipinə etibar edə bilər. Ənənə ilə müasirliyi bir-birinə zidd etmək səhv görünür: yalnız müasir cəmiyyətlər bir çox ənənəvi elementi özündə cəmləşdirmir, əksinə ənənəvi cəmiyyətlər də əksər hallarda müasir hesab edilən bu xüsusiyyətlərə sahibdirlər. Modernləşmə ənənəyə etibar etməlidir və hətta ənənəvi dəyərləri möhkəmləndirməyə qadirdir. Bu gün müxtəlif ölkələrin başlanğıc şərtlərindən, tarixi təcrübəsindən və mədəni xüsusiyyətlərindən asılı olaraq modernləşmə trayektoriyalarındakı fərqi də müəyyənləşdirən tarixi inkişaf modellərinin müxtəlifliyini tanımaq lazımdır.

3. Resursdan asılı iqtisadiyyatın uzunmüddətli inkişafı üçün əsasların məqsədyönlü yaradılması, tədqiq olunan ölkəyə resurs mexanizmlərinin potensial fəaliyyət kanallarının sistemli şəkildə təhlil edilməsini, daha sonra potensial təhlükənin müəyyən olduğu kanallar vasitəsilə yayılmasına mane olan tədbirlərdir. Müxtəlif mexanizmlərin potensial təsirinin təhlili Azərbaycan iqtisadiyyatına bu mexanizmlər onu göstərdi ki, ölkədə həyata keçirilən

makroiqtisadi və struktur siyasət bloklamağa imkan verir. Eyni zamanda, müqayisə olunan ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanın aşağı bal topladığı bəzi göstəricilər müəyyən edilmişdir. Karbohidrogen qiymətlərinin dinamikasından asılı olmayaraq uzunmüddətli balansını təmin etmək üçün büdcə siyasətinə düzəliş etmək lazımdır.

4. Maliyyə liberallaşmasının fəaliyyət mexanizmləri barədə qəbul edilmiş fikirləri kökündən yenidən nəzərdən keçirmək lazımdır. Bunun nəticələri əsasən institusional mühitin yaxşılaşdırılması ilə əlaqədardır və ilk növbədə əlavə investisiya mənbələri hesabına yığım artımında deyil, ümumi amil məhsuldarlığının artmasında özünü göstərir. Eyni zamanda, maliyyə liberallaşması üçün əvvəlcədən maliyyə sisteminin inkişafı və institusional mühitin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün ciddi hazırlıq tələb olunduğunu da bilmək lazımdır. Eyni zamanda, ölkə maliyyə liberallaşmasına kifayət qədər hazırdırsa, onun həyata keçirilməsi ölkənin institusional inkişafına ciddi təkan verir.

5. Hətta böhranın ilkin nəticələri açıq şəkildə göstərir ki, nəticələrinin miqyası böhran fenomenlərinin qarşısının alınmasının “xərclərindən” dəfələrlə çoxdur. Bu o deməkdir ki, gələcəkdə həm makroiqtisadi siyasət, həm də maliyyə tənzimləmə siyasəti böhranların inkişafı şərtlərinin qarşısının alınmasına yönəldilməlidir, mövcud böhrandan çıxmaq üçün görülən tədbirlərə paralel olaraq hökumətlər və mərkəzi banklar yeni iqtisadi siyasət prinsiplərini hazırlamalı və qəbul etməlidirlər. Gələcəkdə də oxşar problemlərin yaranmasının qarşısını almağa kömək edəcəkdir.

6. Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün rəqabət üstünlüklərinin və məhdudiyyətlərinin təhlili - iqtisadi ixtisaslaşma və sosial sahə baxımından aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. İqtisadi quruluşun idarəedilməsi sahəsində Azərbaycan iki strateji problemlə üzləşir: Birincisi, qeyri-neft sənayesi və ticarət xidmətləri sektorunun sürətlə artmasını təmin etmək lazımdır. Bu, iqtisadiyyatın şaxələndirilmə dərəcəsinin artmasına, xarici ticarətdə müqayisəli üstünlüklərindən maksimum istifadə olunmasına, yeni “inkişaf lokomotivləri” nin yaranması səbəbindən ÜDM-in və ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin artmasına, hamarlanmasına gətirib çıxaracaqdır.

İkinci problem, Bakı aqlomerasiyasının ölkə iqtisadiyyatının inkişafına təsirinin müsbət potensialından maksimum dərəcədə istifadə etmək üçün Azərbaycan iqtisadiyyatının ərazi təşkilinin təkmilləşdirilməsinə ehtiyacdır. Müvafiq sənayelərin inkişafı üçün zəruri olan amillərin ən əlverişli birləşməsinin olduğu bölgələrdə rəqabət qabiliyyətli sahələrin yerləşməsinin optimallaşdırılması, iqtisadi artım impulslarının yayılmasını təmin edərək Bakıdan kənar iqtisadi fəaliyyət “cazibə mərkəzləri” yaradılması tələb olunur.

2. Orta müddətdə Azərbaycanın iqtisadi ixtisaslaşmasının yaxşılaşdırılmasına əhalinin əhəmiyyətli sahibkarlıq potensialı, əsas ixrac bazarları (əsasən MDB ölkələri) olan ölkələrdə - yaxın şəxsi işgüzar əlaqələrin olması, daxili bazar, miqyas iqtisadiyyatı, rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün “trampolin” olaraq, neft sektorundan müsbət tələb impulsları yaradır.

3. Sosial sahənin modernləşdirilməsi sahəsində Azərbaycan qarşısında aşağıdakı vəzifələr durur:

Əhalinin iqtisadi fəallığının artırılması, çünki məşğulluq potensialı yalnız işsizlərin məşğulluğu ilə deyil, həm də qadınların iqtisadi fəallığının nəzərəcarpacaq dərəcədə artması yolu ilə həyata keçirilə bilər

4. İnstitusional modernləşmənin əsas istiqamətləri və mexanizmlərinin təhlili göstərir ki, Azərbaycan liberal dəyərlərin və dövlətin iştirakının ən yaxşı sintezi ilə sabit iqtisadi sistem formalaşdırmağa çalışır, iş və sahibkarlıq üçün güclü stimullar yaradır, iqtisadi aktyorları lazımi dərəcədə mükafatlandırır. Cəmiyyətdə etibarlı sosial həmrəyliyi təmin edən iqtisadi və yenilikçi fəaliyyətlərindəndir. Modernizasiya ssenarisinin inkişafının əsas mərhələləri və bir mərhələdən digərinə keçid üçün amillər-meyarlar təklif olunur.

Dissertasiyada təqdim olunan inkişaf, şübhəsiz ki, Azərbaycanın institusional modernləşmə siyasətinin məzmununa daxil olan bütün tədbirləri tükəndirmir. Eyni zamanda, həm bu prosesi tetikləyən təməl əhəmiyyətli məzmununu, həm də həlli olmadan bu siyasətin tam olaraq həyata keçirilə bilmədiyi daha özəl xarakterli problemlərin aradan qaldırılması üçün tədbirlərin məzmununu əks etdirirlər.

Problemlərin həlli üçün təklif olunan istiqamətlər və mexanizmlər ölkənin bir sıra rəqabətçi üstünlüklərinə əsaslanır və ilk növbədə institusional dəyişikliklərə aiddir. Bu, özəl təşəbbüs və özəl kapitaldan səmərəli istifadəni əngəlləyən əsas təhriflərin aradan qaldırılmasını nəzərdə tutaraq nisbətən kiçik iqtisadi (maliyyə) mənbələrə ehtiyac olduqları deməkdir.

Görünən budur ki, bu yanaşma bir tərəfdən modernləşmə siyasətinin həyata keçirilməsində dövlətin aparıcı roluna əsaslanır, digər tərəfdən də vətənpərvər sahibkarlar tərəfindən dövlətin səylərinə dəstəyi nəzərdə tutur və əhalinin aktiv hissəsidir. Ümid edilir ki, belə bir yanaşma lazımi dəstəyi təmin edə bilər, çünki bir sıra tədbirlər və tədbirlər bu sosial qrupları birbaşa ölkənin modernləşmə siyasətinin həyata keçirilməsinə daxil etmək məqsədi daşıyır.

Nəhayət, problemlərə təklif olunan həllərin mərhələli xarakterini vurğulamaq vacibdir, çünki bəzilərinin uğurlu həlli digərlərinin həllinə keçid şərtidir. Beləliklə, modernləşmə problemlərinin bütün kompleksinin eyni vaxtda və dərhal həll edilməli olduğunu düşünürük ki, bu da resursların (təşkilati və siyasi daxil olmaqla) dağılmasına və bütün siyasətin pozulmasına səbəb ola bilər. Müxtəlif problemlərin həllinin məhz fərqli makroiqtisadi şərtlər ilə səciyyələnən institusional modernləşmə siyasətinin həyata keçirilməsinin müxtəlif mərhələləri ilə əlaqələndirilməsi qeyd olunan tapşırıqların bütün dəstənin uğurlu və ardıcıl həlli üçün ilkin şərtidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasov Ç.M. (2015). “Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya yolları”, Bakı, “Elm” 100 səh.
2. Kərimov Ə.İ., Kərimov C.Ə. (2016). “Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər” Bakı, “Nicat” 145 səh.
3. Mehdiyev R. (2015). “Azərbaycan: Qloballaşma dövrünün tələbləri”, Bakı, “Elm” 178 səh.
4. Stiqlis C.E. (2014). “Qloballaşma və onun doğurduğu razılıqlar. İqtisadi islahatlar mərkəzi”, Bakı, “Azərneşr” 423 səh.

İngilis dilində

1. “A Strategy for EU Foreign Policy”. EU Institute for Security Studies, Report 7, June 2010.
2. “EU-Azerbaijan Partnership and Co-operation Agreement”, Baku, 2002.
3. Balassa B. (2018), “Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market”. The Economic Journal, 236 p.
4. European Integration: Theories and Approaches. Hans J. Michelmann and Panayotis Soldatos, eds. Lanham, Md.: University Press of America, 1994, 112 p.
5. Miroslav N. (2018), International Economic Integration: Theory and measurement - Jovanović, Taylor & Francis, 74 p.

Rus dilində

1. Ахмедов А.И., Мухсинова Л.Х., Азизов Р.Т., Гаджиева С.М. (2009). “Международная торговля Азербайджанской Республики”. Баку: Сада, 244 стр.
2. Богомолов О.Т. (2004). “Анатомия глобальной экономики. М.: Академкнига”, 216 стр.
3. Гаджиев Ш.Г. (2019), “Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития”. Киев: Инфра, 502 стр.

4. Горбашко Е.А. (2018), “Управление качеством, издательский дом” «Питер», 448 стр.
5. Добронравин Н., Маргания О. (2018), “Нефть и газ, модернизация общества”. Сб.: 222 стр.
6. Мехтиев И.А. (2014), Инвестиционная структура Азербайджана и ее влияние на развитие экономики. М.: Инфра, 220 стр.
7. Мильнер Б.З. (2018), Управление знаниями в современной экономике. М.: Изд-во ИЭ РАН, 258 стр.
8. Мустафаева Н.М. (2015), Формирование макроэкономических пропорций в трансформируемой экономике. Баку: Сада, 276 стр.
9. Общество и экономика. 2006, № 11-12. 114 стр.
10. Мустафаева Н.М. Под ред. В. (2006), Рыбалкина. Международные экономические отношения. Учебник. М. 412 стр.
11. Промышленность Азербайджана. (2016), Госкомстат Азербайджанской Республики., 124 стр.
12. Распоряжение Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева от 18 января 2016 года «О дополнительных мерах по стимулированию экспорта ненефтяной продукции // Бакинский рабочий. 2016, 19 января.
13. Руководство Осло. (2006), “Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям”. М., 3-е изд. 341 стр.
14. Рыбалкина В. (2006), “Под ред. Международные экономические отношения”. Учебник. М., 289 стр.
15. “Статистические показатели Азербайджана.” (2016), Госкомстат Азербайджанской Республики.
16. “Указ Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева от 6 декабря 2016 года «Об утверждении Стратегических Дорожных карт по национальной экономике и основным секторам экономики» // Бакинский рабочий”. 2016, 7 декабря.
17. Хасбулатова И. (2016), “Под ред. Мировая экономика и международные экономические отношения”. М., 158 стр.

18. Ширай В.И. (2013), “Мировая экономика и международные экономические отношения”. М., Дашков и К, 528 стр.

İnternet resursları

1. http://www.economy.in.ua/pdf/6_2010/6.pdf.
2. https://ict.az/uploads/konfrans/GOOGLE_SCHOLAR_e-gov/75A.Aliyeva.pdf
3. <http://modopersonale.it/pkw/postenet.it>